

Hilary Putnam:
A „jelentés” jelentése¹

A nyelv az emberi kognitív készségek első olyan területe, amelyről legalábbis elkezdünk valamiféle nem túlságosan leegyszerűsítő leírást adni. Kortárs transzformációs nyelvészek² munkájának köszönhetően egyes emberi nyelvek meglehetősen finom leírása van folyamatban. E nyelvek bizonyos jellemzői *univerzálisnak* tűnnek. Ahol ezek a jellemzők „fajtaspecifikusnak” bizonyulnak – vagyis nem magyarázhatók olyan általános funkcionális hasznossággal vagy egyszerűséggel, amely tetszőleges, a nyelv szerepét betöltő rendszerre igaz –, ott fényt deríthetnek az elme szerkezetére. Noha meglehetősen nehéz megmondani, hogy az így feltárt struktúra mennyiben lesz a *nyelv* univerzális szerkezete, nem pedig innát, általános tanulási stratégiák univerzális struktúrája³, a pusztá tény, hogy e probléma tárgyalása módunkban áll, tanúskodik a nyelvészek által felhalmozott leírások gazdag és általános mivoltáról – ahogy tanúskodik az elemzés mélységéről is, amennyiben a „fajtaspecifikusnak” tűnő nyelvi jellemzők semmi esetre sem tartoznak a nyelv felszíni vagy fenomenológiai jellemzői közé, hanem a mélystruktúra szintjén jelennek.

A filozófus nézőpontjából ezen elemzés legsúlyosabb hiányossága az, hogy nem érinti a szavak jelentését. A nyelvi formák mélystruktúrájának elemzése összehasonlíthatatlanul hatékonyabb leírást ad a természetes nyelvek *szintakszísáról*, mint az korábban bármikor sikerült. De a nyelv azon dimenzióját, amelyet a „jelentés” szóhoz kapcsolunk, a hősies és félresiklott kísérletek szokásos áradatának ellenére továbbra is homály fedí.

Ebben a tanulmányban azt szeretném megvizsgálni, hogy miért van ez így. Véleményem szerint az ok, ami miatt az úgynevezett szemantika annyival rosszabb állapotban van, mint a szintaxis elmélete, nem más, mint hogy az a *pre-tudományos* fogalom, amelyen a szemantika alapszik – vagyis a *jelentés* pre-tudományos fogalma – maga is sokkal rosszabb állapotban van, mint a szintakszis pre-tudományos fogalma.

¹ A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: H. Putnam: „The Meaning of ‘Meaning’”. In uő., *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers*, Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 215-71.

² E terület kutatóinak száma napjainkra túl nagyra nőtt, hogy fel lehessen sorolni; az úttörők természetesen Zellig Harris és Noam Chomsky voltak.

³ Erről a kérdésről bővebben lásd H. Putnam: „‘The ‘Innateness’ Hypothesis’ etc.”, *Synthese*, 17, 12-22 és N. Chomsky: *Problems of Knowledge and Freedom*. New York: Doubleday, 1971 (mindenekelőtt az első fejezet).

Ahogy a filozófiában lenni szokott, a fogalommal szembeni szkeptikus kételyek semmivel sincsenek inkább hasznunkra a helyzet tisztázásában vagy orvoslásában, mint a konzervatív filozófusok dogmatikus állításai, melyek szerint minden világok eme legjobbjában minden a lehető legnagyobb rendben van. A jelentések létezését cáfolni próbáló általános szkeptikus vagy nominalista érvek nem világítják meg, hogy miért van ilyen rossz állapotban a jelentés pre-tudományos fogalma. Vizsgálódásaink tanulsága az lesz, hogy a jelentések nem pont úgy léteznek, ahogy gondolni szoktuk. De az elektronok sem pont úgy léteznek, ahogy Bohr gondolta. Mi sem állhatna távolabb azonban ettől a kijelentéstől, mint az az állítás, hogy jelentések (vagy elektronok) „nem léteznek”.

Csaknem kizárólag szavak, nem pedig mondatok jelentéséről fogok beszélni, mivel úgy látom, hogy a szójelentés-fogalmunk tökéletlenebb, mint a mondatjelentés-fogalmunk. Mindazonáltal említést fogok tenni olyan filozófusok elképzeléséről is, mint Donald Davidson, aki amellettt érvel, hogy a szójelentés fogalmának másodlagosnak *kell* lennie, a mondatjelentés fogalmának pedig elsődlegesnek. Mivel a jelentés hagyományos elméleteit átmítizálnak tartom (érdemes megemlíteni, hogy a „jelentés” az egyetlen olyan filozófiai téma, amely kapcsán ténylegesen kizárólag „elméletekről” beszélhetünk – vagyis semmi olyasmiről, amit „*common sense* álláspontnak” nevezhetnénk vagy akár csúfolhatnánk), szükségképpen tárgyalnom kell, illetve meg kell próbálnom kibogozni néhány olyan témát, amelyekkel kapcsolatban a bevett álláspont véleményem szerint hibás. Az olvasó akkor lesz a leginkább segítségemre abban, hogy megpróbáljam világossá tenni ezeket a dolgokat, ha felteszi, hogy előzetesen *semmi* sem világos.

Jelentés és extenzió

Legkésőbb a középkor óta a jelentéselméletek szerzői valamiféle kétértelműséget igyekeztek feltárni a jelentés hétköznapi fogalmában, és a kétértelműség kiküszöbölése érdekében bevezettek egy fogalompárt (*extenzió* és *intenzió*, *Sinn* és *Bedeutung*, stb.). A bevett logikai szóhasználatban egy kifejezés *extenziója* nem más, mint azon dolgok halmaza, amelyekre a kifejezés igaz. A „nyúl” tehát legelterjedtebb magyar értelmében minden nyúlra, és csak nyulakra igaz, vagyis a „nyúl” extenziója pontosan egybeesik a nyulak halmazával. Ugyanakkor – jöllehet ez a legkevésbé problematikus fogalom ebben a homályos témakörben – az extenzió fogalmának is megvannak a maga problémái. (Az *igazságtól*, fogalmi felmenőjétől örökölt nehézségeken túl) a már említett „nyúl” *legelterjedtebb magyar értelmében* jól szemlélteti a problémák egyikét: szigorúan véve ez nem egy kifejezés, hanem egy kifejezésből és egy extenzióval bíró „értelemből” (vagy egy használati aktusból, vagy valami más-

ból, ami megkülönböztet egy bizonyos értelemben használt kifejezést ugyanannak a kifejezésnek egy másik értelmétől) álló rendezett pár. Egy további probléma a következő: a matematikai értelemben vett halmazok „igen-nem” objektumok; ha H egy halmaz, akkor bármely tetszőleges tárgy vagy egyértelműen H -ba tartozik, vagy egyértelműen nem tartozik H -ba. Csakhogy a természetes nyelvi szavak nem „igen-nem” jellegűek: persze vannak dolgok, amelyekre a „fa” leírás egyértelműen igaz és vannak, amelyekre egyértelműen hamis, de van egy sereg határeset is. Mi több, az egyértelmű esetek és a határesetek közti határvonal is elmosódott. Következésképp az *extenzió* fogalmának idealizálása – vagyis az a feltevés, hogy létezik valami, ami azon dolgok halmaza, amelyekre a „fa” kifejezés igaz – túlságosan erős.

Nemrég néhány matematikus vizsgálat tárgyává tette a *homályos halmaz* fogalmát – vagyis egy olyan objektum fogalmát, amelybe más dolgok bizonyos valószínűséggel, vagy bizonyos mértékben tartoznak bele, nem pedig „igen-nem” módon. Ha valóban formalizálni akarnánk a természetes nyelvi kifejezésekre alkalmazott extenzió fogalmát, akkor muszáj lenne a klasszikus értelemben felfogott halmazok helyett „homályos halmazokhoz” vagy valami hasonlóhoz folyamodnunk.

A több értelemmel bíró szavak problémáját általában úgy oldják meg, hogy minden egyes értelmet külön szóként kezelnek (pontosabban úgy kezelik a szót, mintha láthatatlan indexeket hordozna: „nyúl₁” – egy bizonyos állatfajta, „nyúl₂” – gyáva; és mintha „nyúl₁” és „nyúl₂” teljesen más szavak lennének). Ez megint magában foglal (legalább) két súlyos idealizációt: egyrészt feltételezi, hogy a szavak diszkrét értelmekkel rendelkeznek, másrészt azt is feltételezi, hogy az értelmek repertoárja egyszer és mindenkorra rögzített. Paul Ziff nemrég megvizsgálta, hogy milyen mértékben torzítják ezek a feltevések a természetes nyelv tényleges állapotát⁴; mindazonáltal mi itt élünk ezekkel az idealizációkkal.

Vegyük a „szívvel rendelkező élőlény” és a „vesével rendelkező élőlény” összetett kifejezéseket. Feltéve, hogy minden szívvel rendelkező élőlény rendelkezik vesével is, és *vice versa*, a kifejezések extenziója pontosan ugyanaz. Csakhogy a jelentésük nyilvánvalóan különbözik. Ha a „jelentés”-nek van olyan értelme, amely szerint a jelentés = extenzió, akkor olyan értelmének is lennie kell, amely szerint egy kifejezés jelentése nem azonos annak extenziójával, hanem valami mással, mondjuk a kifejezéshez kapcsolt „fogalommal”. Nevezzük ezt a „valami mást” a kifejezés *intenziójának*. A szívvel rendelkező élőlény fogalma nyilvánvalóan különbözik a vesével rendelkező élőlény fogalmától. Következésképp a két kifejezés különböző intenzióval rendelkezik. Amikor azt mondjuk, hogy különböző jelentéssel bírnak, akkor jelentés = intenzió.

4 Erről bővebben lásd P. Ziff: *Understanding Understanding*. Ithaca: Cornell University Press, 1972 (elsősorban a nyolcadik fejezet).

Az előző bekezdéshez hasonló bevezetések újra és újra feltűnnek az „intenzió” és az „extenzió” fogalmainak tárgyalásakor. Csakhogy ezek a bevezetések korántsem kielégítőek. Hogy miért nem kielégítőek, az bizonyos értelemben a jelen tanulmány központi kérdése. De néhány pontot már a legelején kiemelhetünk: mindegyik előtt milyen bizonyítékunk van rá, hogy az „extenzió” *valóban* a „jelentés” szó egyik értelme? Az „intenzió” és „extenzió” fogalmainak kanonikus magyarázata valami olyasmi, hogy „az egyik értelemben a „jelentés” az *extenziót* jelenti, a másik értelemben pedig a „jelentés” a *jelentést* jelenti”. A helyzet az, hogy míg az *igazság* alapvető logikai fogalmára támaszkodó „extenzió” fogalma (az említett súlyos idealizációk mellett) meglehetősen pontosan definiált, addig az intenzió fogalma semmivel sem pontosabb, mint a „fogalom” homályos (és mint látni fogjuk félrevezető) fogalma. Olyan ez, mintha valaki úgy akarná magyarázni a „valószínűség” fogalmát, hogy „az egyik értelemben a 'valószínűség' gyakoriságot jelent, a másik értelemben pedig *hajlamosságot*.” A „valószínűség” *sosem* jelent „gyakoriságot”, a „hajlamosság” pedig legalább annyira homályos, mint a „valószínűség”.

Bármily kevésbé világos is a hagyományos doktrína, mely szerint a „jelentés” fogalma tartalmazza az extenzió/intenzió kétértelműséget, néhány tipikus következménye bizonyosan van. A fogalmakat a filozófiai hagyományban többnyire valami *mentálisként* gondolták el. Következésképp a doktrína, mely szerint egy kifejezés jelentése (jelen esetben „az intenzió értelmében felfogott” jelentése) egy fogalom, azt implikálta, hogy a jelentések mentális entitások. Frege, majd a közelmúltban Carnap és követői azonban felláztak eme „pszichologizmus” – ahogy ők nevezték – ellen. Mivel úgy gondolták, hogy a jelentések a *köz* tulajdonát képezik – vagyis hogy különböző emberek, illetve ugyanaz az ember különböző időpontokban „megragadhatja” *ugyanazt* a jelentést –, a fogalmakat (és következésképp az intenziókat, vagy jelentéseket is) mentális entitások helyett, absztrakt entitásokkal azonosították. Csakhogy ezen absztrakt entitások „megragadása” továbbra is egy individuális pszichológiai aktus maradt. E filozófusok egyike sem vonta kétségbe, hogy megérteni egy szót (ismerni az intenzióját), nem más, mint egy bizonyos pszichológiai állapotban lenni (miként tudni azt, hogyan lehet számokat fejben törzstényezőkre bontani nem más, mint egy meglehetősen összetett pszichológiai állapotban lenni).

A „vesével rendelkező élőlény” és „szívvel rendelkező élőlény” kifejezés pár elnyűtt példája továbbá jól szemlélteti, hogy két kifejezés rendelkezhet azonos extenzióval, de különböző intenzióval. Ugyanakkor mindenki magától értetődőnek tekintette, hogy az ellenkező eset lehetetlen: két kifejezés nem különbözhet

extenziójában és egyezhet meg intenziójában. Érdekes módon soha senki nem próbálta meg érvekkel alátámasztani ezt a lehetetlenséget. Ebben vélhetőleg az ókor és a középkor filozófusainak hagyománya tükröződik, akik feltételezték, hogy egy kifejezésnek megfelelő fogalom pusztán predikátumok konjunkciója, és ily módon a kifejezésnek megfelelő fogalom *mindig* meg kell, hogy határozza a kifejezés extenziója alá tartozás szükséges és elégséges feltételeit.⁵ A Carnaphoz hasonló filozófusok – akik elfogadták a jelentés verifikálhatósági elméletét – elképzelése szerint, egy kifejezéshez kapcsolódó fogalom (legalábbis ideális esetben, amikor a kifejezés „teljes jelentéssel” rendelkezik) az extenzióba tartozás *kritériumával* is szolgál (nem csupán a „szükséges és elégséges feltétel” értelmében, hanem abban az erős értelemben is, amely szerint a kritérium az extenzió alá tartozás *felismerésének módja*). Következésképp ezek a pozitivista gondolkodók tökéletes egyetértésben voltak a hagyományos elképzelés ezen pontjával. Így történhetett, hogy a jelentés elmélete két megkérdőjelezetlen előfeltevésen alapszik:

(I) Egy kifejezés jelentését ismerni nem más, mint egy bizonyos pszichológiai állapotban lenni (a „pszichológiai állapot” azon értelmében, amelyben az emlékező állapotai és a pszichológiai diszpozíciók „pszichológiai állapotok”; azt természetesen senki nem gondolta, hogy egy kifejezés jelentését ismerni kontinuous tudatállapot.)

(II) Egy kifejezés jelentése (vagyis „intenziója”) meghatározza extenzióját (vagyis az intenzió azonosságából következik az extenzió azonossága).

5 Ez a hagyomány azért alakult így, mert a középkor teljes filozófiai diskurzusát az „Isten” kifejezés elemzése inspirálta, amely kifejezést az úgynevezett „Tökéletességek” (vagyis a „Jóságos”, „Hatalmas”, „Mindentudó” stb. kifejezések) konjunkciójaként vélték definiálhatónak. Csakhogy felmerült egy probléma, ugyanis Istennek Egységnek kell lennie, viszont az Egységről azt gondolták, hogy kizárja, hogy Isten esszenciája *bármilyen* módon összetett legyen – más szóval „Isten”-t kifejezések konjunkciójaként definiálták, Isten (idézőjelek nélkül) azonban nem lehetett tulajdonságok logikai összege, és nem lehetett az a kivételes dolog sem, amely megtestesíti két vagy több *különböző* tulajdonság logikai összegét, ugyanis még ez a mégoly absztrakt „összetettség” is összeférhetetlen volt az isteni Egység tökéletességével. Zsidó, arab, és keresztény teológusok évszázadokon át küszködtek ezzel a teológiai paradoxonnal (lásd például a priváció negációjának tanát Maimonidésznél és Aquinói Tamásnál). Szórakoztató látni, hogy egyes, a kortárs érdeklődés középpontjában álló elméletek, mint a koncepcualizmus, vagy a nominalizmus, először a predikáció Isten kapcsán fellépő problémájának megoldási kísérleteiként kerültek napirendre. Ugyancsak szórakoztató megfigyelni, hogy a mindeme teológiákban használt, legnépszerűbb definíciós modell – vagyis a tulajdonságok-konjunkciója modell – legalábbis következményeiben a mai napig jelen van a nyelvfilozófiában.

Én amellett fogok érvelni, hogy a két feltevést együtt *semmilyen* fogalom nem elégíti ki, főleg nem a jelentés fogalma. A jelentés hagyományos fogalma olyan fogalom, amely egy hibás elméleten alapszik.

„Pszichológiai állapot” és módszertani szolipszizmus

Hogy ezt bizonyítani tudjuk, legelőször világossá kell tennünk a pszichológiai állapot hagyományos fogalmát. Bizonyos értelemben egy állapot nem más, mint egy kétargumentumú predikátum, amelynek argumentumai egy individuum és egy időpont. Ebben az értelemben *öt láb magasnak lenni, fájdalmat érezni, tudni az ábécét, sőt Párizstól ezer mérföldre lenni* is mind állapotok. (Érdemes észrevenni, hogy az *időpont* többnyire implicit marad, vagy csak a kontextusból következtethető ki; az említett predikátumokat tartalmazó atomi mondatok teljes formája a következő lenne: „*x öt láb magas t időpontban*”, „*x fájdalmat érez t időpontban*”, stb.) A tudományos használatban azonban rendszerint olyan tulajdonságokra korlátozzák az „állapot” terminust, amelyek az individuum – az adott tudományág szempontjából alapvető – paramétereinek segítségével definiáltak. Így például *öt láb magasnak lenni* egy állapot (a fizika nézőpontjából); *fájdalmat érezni* egy állapot (legalábbis a mentalista pszichológia nézőpontjából); *ismerni az ábécét* egy állapot lehet (a kognitív pszichológia nézőpontjából), jóllehet ez nehezen eldönthető; azonban *nem* volna természetes azt mondani, hogy *Párizstól ezer mérföldre lenni* egy *állapot*. Bizonyos értelmében a pszichológiai állapot egyszerűen olyan állapot, amelyet a pszichológia tanulmányoz vagy ír le. Ebben az értelemben triviálisan igaz lehet, hogy például „ismerni a ‘víz’ szó jelentését” „pszichológiai állapot” (a kognitív pszichológia nézőpontjából). De nem ez a „pszichológiai állapot” azon értelme, amelyről a fenti (I)-es feltevésnél szó van.

Amikor a filozófiai hagyományban pszichológiai (vagy „mentális”) állapotokról beszéltek, egy olyan feltevással éltek, amelyet a módszertani szolipszizmus feltevésének nevezhetünk. E feltevés szerint egyetlen, tulajdonképpeni értelemben vett pszichológiai állapot sem előfeltételezi egyetlen individuum létezését sem, azon a szubjektumon kívül, amelynek az állapotot tulajdonítjuk. (Valójában a feltevés az volt, hogy egy pszichológiai állapotnak még a szubjektum *testének* létezése sem előfeltétele: ha *P* a szó valódi értelmében vett pszichológiai állapot, akkor logikailag lehetségesnek kell lennie, hogy egy „testétől megfosztott elme” *P* állapotban legyen.) E feltevés explicit módon megtalálható Descartes-nál, de implicit módon nagyjából a teljes hagyományos filozófiai pszichológiában jelen van. E feltevés elfogadása természetesen egy *restriktív program* felvállalását jelenti – egy olyan programét, amely tudatosan korlátozza a pszichológia terjedelmét és természetét abból

a célból, hogy illeszkedjen bizonyos mentalista preconcepciókhoz, vagy némely esetben, a tudás és a világ egy idealista rekonstrukciójához. De hogy a program *ennyire* restriktív, az gyakran észrevétlen marad. Ha fent kívánjuk tartani a módszertani szolipszizmus feltevését, akkor például olyan hétköznapi pszichológiai állapotokat szükséges rekonstruálnunk, mint *feltékenynek lenni*. Abból, hogy *x feltékeny y-ra*, szokásos használat esetén következik, hogy *y* létezik, és abból, hogy *x feltékeny y-ra z miatt* következik, hogy úgy *y*, mint *z* létezik (és természetesen *x* is). Így *feltékenynek lenni* és *feltékenynek lenni valakire valaki miatt* nem olyan pszichológiai állapotok, amelyeket a módszertani szolipszizmus felvétele megenged. („Tág értelemben vett pszichológiai állapotok”-nak fogjuk hívni őket, míg a módszertani szolipszizmus által megengedett állapotokról mint „szűk értelemben vett pszichológiai állapotok”-ról beszélünk.) A módszertani szolipszizmus által megkövetelt rekonstrukcióban a *feltékénységet* úgy kellene rekonstruálni, hogy saját hallucinációimra vagy képzeletem szüleményeire stb. is feltékeny lehessenek. Csak abban az esetben van valami értelme elkötelezni magunkat e rekonstrukció, vagy a módszertani szolipszizmus feltevésének elfogadása mellett, ha feltételezzük, hogy a szűk értelemben vett pszichológiai állapotok elérik a kauzális zártság egy megfelelő szintjét (és ezáltal a szűk értelemben vett pszichológiai állapotokra való szorítkozás megkönnyíti a pszichológiai *törvények* megfogalmazását). Véleményem szerint azonban a mentalista pszichológia három évszázados kudarca több mint elégséges bizonyítékként szolgál ezen eljárással szemben.

Bárhogy legyen is, most pontosabban megfogalmazhatjuk azt, amit az előző fejezet végén állítottunk. Legyen *A* és *B* két tetszőleges, eltérő extenziójú kifejezés. A (II)-es feltevés szerint különböző („intenzió” értelmében vett) jelentésüknek kell lennie. Az (I)-es feltevés szerint *ismerni A jelentését* és *ismerni B jelentését szűk értelemben vett* pszichológiai állapotok – mivel így fogjuk az (I)-es feltevést értelmezni. *Am ezeknek a pszichológiai állapotoknak éppúgy meg kell határozniuk az A és B terminusok extenzióját, ahogy a jelentéseknek („intenzióknak”).*

Ahhoz, hogy ezt belássuk, próbáljuk meg feltenni az ellenkezőjét. Nyilvánvalóan nem létezhet két olyan *A* és *B* kifejezés, amelyeknek eltérő az extenziója, és mégis *ismerni A jelentését* ugyanaz a pszichológiai állapot, mint *ismerni B jelentését*. Mivel *ismerni A jelentését* nem csupán *A* „intenziójának megragadását” jelenti, bármit is értsünk ez alatt; azt is tudnunk kell, hogy az intenzió, amelyet „megragadtunk” *A* intenziója. (Így valaki, aki ismeri a „kerék” jelentését, feltehetően a német *Rad* szinonima intenziójának is birtokában van; azonban, ha nem tudja, hogy a kérdéses intenzió a *Rad* intenziója, nem állíthatjuk, hogy „ismeri a *Rad* jelentését”). Ha *A* és *B* különböző kifejezések, akkor *ismerni A jelentését* és *ismerni B jelentését* eltérő pszichológiai állapotok, függetlenül attól, hogy *A* és *B* jelentései maguk megegyez-

nek-e vagy sem. Ám ugyanezen érv alapján, ha I_1 és I_2 különböző intenziók és A egy kifejezés, akkor *tudni, hogy I_1 A jelentése* és a *tudni, hogy I_2 A jelentése* különböző pszichológiai állapotok. Így nem létezhet két olyan különböző, logikailag lehetséges W_1 és W_2 világ, hogy például Oscar W_1 -ben és W_2 -ben (minden tekintetben) *ugyanabban* a (szűk értelemben vett) pszichológiai állapotban van, és mégis A -hoz W_1 -ben az I_1 , W_2 -ben pedig az I_2 jelentést kapcsolja. (Ha ugyanis létezne, akkor W_1 -ben Oscar a *tudni, hogy I_1 A jelentése* pszichológiai állapotban, míg W_2 -ben a *tudni, hogy I_2 A jelentése* pszichológiai állapotban lenne, ám ezek különböző, sőt – ha elfogadjuk, hogy Oscar minden világban csak *egy* jelentést kapcsol A -hoz – egymást kizáró, szűk értelemben vett pszichológiai állapotok.)

Röviden, ha S olyan pszichológiai állapot, amilyenről eddig beszéltünk – azaz *tudni, hogy I A jelentése* formájú pszichológiai állapot, ahol I egy „intenzió” és A egy kifejezés –, akkor az A extenziójához való tartozásnak *ugyanaz* a szükséges és elégséges feltétele *minden* olyan lehetséges világban, amelyben a beszélő S pszichológiai állapotban van. Az S állapot ugyanis *meghatározza* az I intenziót, és a (II)-es feltevés szerint az intenzió az *extenzióhoz* tartozás szükséges és elégséges feltételeit foglalja magában.

Ha az extenzió és intenzió tradicionális doktrínájának általunk adott interpretációja megfelel Frege és Carnap nézeteinek, akkor (a jelentés elméletének szempontjából) az egész pszichologizmus/platonizmus vita tulajdonképpen nem más, mint vihar egy pohár vízben. (A kérdés természetesen nagyon fontos az általános matematikafilozófia szempontjából.) Mivel még abban az esetben is, ha a jelentések Frege és Carnap álláspontjának megfelelően „platonikus”, semmint „mentális” entitások, ezen entitások „megragadása” feltehetően egy (szűk értelemben vett) pszichológiai állapot. Mi több, a pszichológiai állapot egyértelműen meghatározza a „platonikus” entitást. Így az, hogy a „platonikus” entitást vagy a pszichológiai állapotot tekintjük-e „jelentésnek”, bizonyos szempontból pusztán konvenció kérdése. És amennyiben a pszichológiai állapotot tekintjük jelentésnek, ez aligha vonja maga után azokat a következményeket, amelyektől Frege tartott, nevezetesen, hogy a jelentés megszűnik nyilvánosnak lenni. A pszichológiai állapotok ugyanis „nyilvánosak” lehetnek abban az értelemben, hogy különböző emberek (sőt különböző korszakok emberei is) lehetnek *ugyanabban* a pszichológiai állapotban. Frege pszichologizmussal szembeni érve valójában nem a fogalmak általában vett mentális entitásokkal való azonosítása ellen szól, hanem csupán ezek mentális partikulárékkal való azonosítása ellen.

A pszichológiai állapotok „nyilvános” jellegének sajátos következménye az, hogy ha Oscar és Elmer az A szót eltérően érti, akkor *eltérő* pszichológiai állapotban kell lenniük. Mivel a *tudni azt, hogy A intenziója* I állapot *ugyanaz* az álla-

pot, akár Oscar, akár Elmer állapota. Így nem lehetséges, hogy két beszélő minden szempontból ugyanabban a pszichológiai állapotban van, és ugyanakkor eltérően érti az *A* kifejezést; a beszélő pszichológiai állapota meghatározza *A* intenzióját (és ezáltal, a (II)-es feltevés szerint, az extenzióját.)

Az (I)-es és (II)-es feltevésnek ez utóbbi következménye az, amelyről azt állítjuk, hogy hamis. Azt állítjuk, hogy két beszélő lehet pontosan *ugyanabban* a (szűk értelemben vett) pszichológiai állapotban, még akkor is, ha az *A* kifejezés extenziója egyikük idiolektusában eltér az *A* kifejezés másikuk idiolektusa szerinti extenziójától. Az extenziót *nem* határozza meg a pszichológiai állapot.

Ezt részletesen is megmutatom a következő bekezdésekben. Amennyiben ez igaz, két út áll az előtt, aki meg akarja menteni a hagyományos feltevések legalább egyikét; feladhatja azt az elképzelést, hogy a (szűk értelemben vett) pszichológiai állapot meghatározza az *intenziót*, vagy feladhatja azt az elképzelést, hogy az intenzió meghatározza az extenziót. Később még megvizsgáljuk ezeket az alternatívákat.

A fejből vannak-e a jelentések?

Azt, hogy a pszichológiai állapotok nem határozzák meg a jelentést, most egy kis tudományos fantasztikum segítségével fogom megmutatni. A következő tudományos-fantasztikus példa céljából fel kell tennünk, hogy valahol a galaxisban létezik egy bolygó, amelyet Ikerföldnek hívunk. Az Ikerföld nagyon hasonlít a Földre; mi több az Ikerföldön az emberek *magyarul* is beszélnek. Az olvasó felteheti – tudományos-fantasztikus példáink később meghatározott eltéréseitől eltekintve –, hogy az Ikerföld *pontosan* olyan, mint a Föld. Ha akarja, ez olvasó azt is felteheti, hogy az Ikerföldön van egy hasonmása – egy tökéletes másolata – jóllehet történeteim nem függenek ettől.

Jóllehet néhány ikerföldi ember (például azok, akik magukat „erdélyi”-nek, „vajdasági”-nak, „magyarországi”-nak hívják) magyarul beszél, nem meglepő módon van néhány apró eltérés a magyar ikerföldi dialektusa és a Földön beszélt irodalmi magyar között, melyeket az alábbiakban mutatunk be. Ezek az eltérések néhány ikerföldi sajátosságának köszönhetőek.

Az Ikerföld sajátosságainak egyike az, hogy a „víz”-nek nevezett folyadék nem H_2O , hanem egy másik folyadék, amelynek kémiai formulája igen hosszú és bonyolult. Ezt a kémiai formulát egyszerűen XYZ-ként fogom rövidíteni. Felteszem, hogy XYZ normális hőmérsékleten és nyomáson megkülönböztethetetlen a víztől. Ráadásul ugyanolyan az íze, mint a víznek és ugyanúgy oltja a szomjat, mint a víz.

Azt is felteszem, hogy az ikerföldi óceánok, tavak és tengerek XYZ-t tartalmaznak és nem vizet, hogy az eső XYZ és nem víz, stb.

Ha egy űrhajó a Földről valaha is meglátogatja az Ikerföldet, utasainak első feltételezése az lesz, hogy a „víz” ugyanazt jelenti a Földön és az Ikerföldön. Ezt a feltételezést kijavítják, amint felfedezik, hogy a „víz” az Ikerföldön XYZ, és a földi űrhajó a következőképp jelenti az esetet:

„Az Ikerföldön a 'víz' szó XYZ-t jelent”

(Mellesleg, a „jelent” szó ilyen típusú használata felelős azért az elképzelésért, amely szerint az extenzió a „jelentés” egyik értelme. De jegyezzük meg, hogy bár a fenti példában a „jelent” szó valami olyasmit jelent, hogy *ez és ez az extenziója, nem* mondanánk, hogy:

„Az Ikerföldön a 'víz' szó jelentése XYZ.”

– talán azt az esetet kivéve, amelyben az a tény, hogy „a víz XYZ”, minden felnőtt magyarul beszélő számára közismert az Ikerföldön. Alább kifejtett jelentésméleletünk segítségével képesek leszünk megmagyarázni ezt; pillanatnyilag csak azt jegyezzük meg, hogy jöllehet a „jelent” ige néha azt jelenti, hogy „ez és ez az extenziója”, a „jelentés” névszói alak *soha* nem jelent „extenziót”).

Hasonlóképp, ha egy ikerföldi űrhajó valaha meglátogatja a Földet, akkor utasainak első feltételezése az lesz, hogy a „víz” szónak ugyanaz a jelentése az Ikerföldön és a Földön. Ezt a feltételezést helyesbitik, amikor felfedezik, hogy a „víz” a Földön H_2O , és az ikerföldi űrhajó a következő jelentést fogja továbbítani:

„A Földön⁶ a 'víz' szó H_2O -t jelent.”

Vegyük észre, hogy a „víz” kifejezés extenziójával semmi probléma nincs. Azt mondanánk, hogy a szónak egyszerűen két különböző jelentése van: abban az értelemben, ahogy az Ikerföldön használják (víz_{IF} értelemben), az, amit *mi* „víz”-nek hívunk, egyszerűen nem víz; míg abban az értelemben, ahogy a Földön használják (víz_F értelemben), az, amit az Ikerföldiek „víz”-nek hívnak, egyszerűen nem víz. A víz_F értelemben vett „víz” extenziója a H_2O molekulákból álló, összefüggő egészek halmaza, vagy valami hasonló, míg a víz_{IF} értelemben vett víz extenziója az XYZ molekulákból álló, összefüggő egészek halmaza, vagy valami hasonló.

Most forgassuk vissza az idő kerekét 1750 körülre. Abban az időben a kémia még sem a Földön, sem az Ikerföldön nem fejlődött ki. Egy tipikus magyarul beszélő földlakó nem tudta, hogy a víz hidrogénből és oxigénből áll, és a tipikus

⁶ Pontosabban inkább azt fogják jelteni, hogy „Az Ikerföldön (*A Terra ikerföldi neve* – H.P.) a 'víz' szó H_2O -t jelent.”

ikerföldi magyarul beszélő sem tudta, hogy a „víz” XYZ-ből áll. Legyen Oscar₁ egy ilyen tipikus magyarul beszélő földlakó, és Oscar₂ az ő ikerföldi hasonmása. Feltehető, hogy nincs olyan vízzel kapcsolatos hit, amellyel Oscar₁ rendelkezik, Oscar₂ pedig nem. Aki akarja, azt is felteheti továbbá, hogy Oscar₁ és Oscar₂ kinézetükben, érzéseikben, gondolataikban, belső monológjaikban stb. teljesen megegyeznek. Csakhogy a „víz” szó extenziója a Földön ugyanúgy H₂O volt 1750-ben, mint 1950-ben; és a „víz” szó extenziója az Ikerföldön ugyanúgy XYZ volt 1750-ben mint 1950-ben. Oscar₁ és Oscar₂ különbözőképpen értették a „víz” kifejezést 1750-ben, *jóllehet ugyanabban a pszichológiai állapotban voltak*, továbbá tudományos közösségeiknek a tudomány akkori állapota mellett körülbelül ötven évre lett volna szüksége annak felfedezéséhez, hogy eltérően értik a „víz” kifejezést. Így a „víz” kifejezés extenziója (és intuitív pre-analitikus jelentése) *nem* csupán a beszélő pszichológiai állapotának függvénye.

De miért – lehetne ellenvetést tenni – kellene elfogadnunk, hogy a „víz” kifejezésnek ugyanaz az extenziója 1750-ben és 1950-ben (mindkét Földön)? Jóllehet a „víz”-hez hasonló természetes fajtanevek logikája bonyolult kérdés, az alábbiak vázlataként szolgálhatnak a válaszhoz. Tegyük fel, hogy egy pohár vízre mutatok, és azt mondom, hogy „ezt a folyadékot víznek hívják” (vagy „ezt víznek hívják”, ha a „folyadék” szemantikai jegy már világos a kontextusból). A vízre adott „rámutató definícióm” a következő empirikus előfeltevessel bír: a folyadék, amire mutatok egy bizonyos azonossági relációban áll (mondjuk *x ugyanaz a folyadék, mint y*, vagy *x ugyanazon_p mint y*) a legtöbb olyan anyaggal, amelyeket én és a nyelvi közösségem egyéb tagjai más alkalmakkor „víz”-nek nevezünk. Ha ez az előfeltevés téves, például mert tudtom nélkül valójában egy pohár ginre mutatok, nem pedig egy pohár vízre, akkor nem akarom, hogy a rámutató definícióm elfogadásra kerüljön. A rámutató definíció tehát valami olyasmit közvetít, amit egy érvényteleníthető, szükséges és elégséges feltételnek hívhatunk: hogy valami víz legyen, annak szükséges és elégséges feltétele, hogy ugyanazon_p relációban áll a pohárban lévő dologgal; de ez a szükséges és elégséges feltétel csak akkor érvényes, ha az empirikus előfeltevés teljesül. Ha nem teljesül, akkor egy sor úgynevezett „tartalékfeltétel” valamelyike lép érvénybe.

A lényeg az, hogy az ugyanazon_p reláció egy *elméleti* reláció: annak megállapítása, hogy valami ugyanaz a folyadék, mint ez vagy sem, előre nem látható mértékű tudományos vizsgálódást vehet igénybe. Továbbá még ha tudományos vizsgálatok, vagy valamiféle „common sense” teszt segítségével szert tennénk is a „végleges” válaszra, ez akkor is *érvényteleníthető* volna: későbbi vizsgálatok még a „legbiztosabb” példát is a fejére állíthatják. Tehát az, hogy egy magyarul beszélő 1750-ben „víz”-nek hívta volna az XYZ-t, míg ugyanő vagy a leszármazottai 1800-ban vagy

1850-ben nem hívták volna víznek az XYZ-t, nem jelenti azt, hogy a tipikus beszélő számára a „víz” „jelentése” megváltozott volna ezen intervallum alatt. 1750-ben ugyanúgy, mint 1850-ben vagy 1950-ben rá lehetett mutatni például a Michigan-tóban lévő folyadékra mint a „víz” példájára. Ami megváltozott az az, hogy míg 1750-ben tévesen azt gondoltunk volna, hogy az XYZ ugyanazon, relációban áll a Michigan-tóban lévő folyadékkal, addig 1800-ban vagy 1850-ben tudtuk volna, hogy nem (szándékosan figyelmen kívül hagyom a tényt, mely szerint megkérdőjelezhető, hogy 1950-ben tényleg víz volt-e a Michigan-tóban).

Most módosítsunk az iménti tudományos-fantasztikus gondolatkísérleten. Nem tudom, hogy lehet-e molibdénből fazekakat és serpenyőket készíteni; és ha lehet, akkor nem tudom, hogy ezek könnyen megkülönböztethetők-e az alumíniumból készült fazekaktól és serpenyőktől. (Annak ellenére nem tudom mindezt, hogy elsajátítottam a „molibdén” szót.) Ezért fel fogom tenni, hogy a molibdén fazekak és serpenyők *megkülönböztethetetlenek* az alumínium fazekaktól és serpenyőktől, hacsak az ember nem szakértő. (A hangsúly kedvéért megismétlem, hogy legjobb tudomásom szerint a fenti feltételezés akár igaz is lehet, és *a fortiori* az *alumínium* és a *molibdén* szavak „jelentésének ismerete” által szerzett tudásom alapján lehet igaz.) A következő lépésben feltesszük, hogy a molibdén ugyanolyan elterjedt az Ikerföldön, mint az alumínium a Földön, az alumínium pedig ugyanolyan ritka az Ikerföldön, mint a molibdén a Földön. Továbbá feltesszük, hogy az „alumínium” fazekak és serpenyők az Ikerföldön molibdénből készülnek. Végül feltesszük, hogy az „alumínium” és a „molibdén” szavakat az Ikerföldön *felcserélve* használják: az „alumínium” a *molibdén* neve, a „molibdén” pedig az *alumíniumé*.

Ez a példa néhány szempontból hasonlít az előzőre. Ha egy földi úrhajó el látogatna az Ikerföldre, a földlakók valószínűleg nem is gyanítanák, hogy az ikerföldi „alumínium” fazekak és serpenyők valójában nem alumíniumból készültek, különösen ha a helyiek *állítják*, hogy igen. De van egy lényeges különbség a két eset között. Egy földi fémszakértő könnyedén meg tudná állapítani, hogy az „alumínium” valójában molibdén, egy ikerföldi fémszakértő pedig ugyanilyen könnyen megállapíthatná, hogy az alumínium valójában „molibdén”. (Az idézőjelek az előző mondatban az ikerföldi használatot jelölik.) Míg 1750-ben sem a Földön, sem az Ikerföldön nem tudta volna senki megkülönböztetni a vizet a „víztől”, addig alumínium és „alumínium” összekeverése csak a szóban forgó beszélői közösségek egy részét érinti.

A két példa ugyanazt szemlélteti. Ha Oscar₁ és Oscar₂ tipikus földi magyar, illetve ikerföldi magyarul beszélők, és egyikük sem kémikus vagy fémszakértő, akkor nem kell, hogy különböző pszichológiai állapotban legyenek, amikor az „alumínium” szót használják; ugyanakkor azt kell mondanunk, hogy Oscar₁ idiolektusában

az „alumínium” az *alumínium* extenzióval bír, Oscar₂ idiolektusában pedig a *molibdén* extenzióval. (Hasonlóképpen azt kell mondanunk, hogy Oscar₁ és Oscar₂ mást ért „alumínium” alatt; hogy az „alumínium” mást jelent a Földön és mást az Ikerföldön stb.) Megint azt látjuk, hogy a beszélő pszichológiai állapota *nem* határozza meg a szó extenzióját (*vagy* pre-analitikusan szólva a szó „jelentését”).

Mielőtt tovább tárgyalnám a fenti esetet, engedjék meg, hogy előhozakodjak egy *nem*-tudományos-fantasztikus példával. Tegyük fel, hogy hozzám hasonlóan önök sem tudnak megkülönböztetni egy szilt egy bükkötől. Mégis azt mondjuk, hogy a „szil” extenziója ugyanaz az én idiolektusomban, mint bárki máséban, tudniillik valamennyi szil halmaza; a valamennyi bükköt tartalmazó halmaz pedig *mindkettőnk* idiolektusában a „bükk” extenziója. Így a „szil” extenziója az én idiolektusomban más, mint a „bükk” extenziója az önök idiolektusában (ahogy annak lennie kell). Tényleg hihető, hogy ezen extenzióbeli különbség okát a fogalmaink különbségében kéne *keresnünk*? Szégyellem bevallani, de a szilről alkotott *fogalmam* tökéletesen azonos a bükkről alkotott fogalmammal. (Egyébként ez is mutatja, hogy az intenzióként felfogott jelentés azonosítása a *fogalommal* nem lehet helyes.) Ha valaki hősiesen kitart amellett, hogy a „szil” és a „bükk” extenziója közti különbséget az *én* idiolektusomban a pszichológiai állapotaim különbsége magyarázza, akkor őt mindig megcáfolhatjuk egy Ikerföld-szcenário konstruálásával – elég ha felteesszük, hogy a „szil” és a „bükk” szavakat az Ikerföldön fordítva használják (az iménti példában szereplő „alumínium” és a „molibdén” kifejezések mintájára). Továbbá felteszem, hogy van egy ikerföldi hasonmásom, aki molekuláról molekulára azonos velem (abban az értelemben, ahogy két nyakkendő „azonos” lehet). Ha valaki dualista, akkor azt is felteheti, hogy a hasonmásom ugyanazokat a verbalizált gondolatokat gondolja, mint én, ugyanazokkal az érzetadatokkal bír, ugyanazokkal a diszpozíciókkal stb. Képtelenség azt gondolni, hogy az *ő* pszichológiai állapota bármiben is különbözne az enyémtől; és ő mégis *bükkre* gondol, amikor „szil”-t mond, *én* pedig *szilre* gondolok, amikor szilt mondok. Tetszés szerint csűrhetjük-csavarhatjuk a dolgot, a „jelentések” akkor sem a *fejünkben* vannak!

Egy szociolingvisztikai hipotézis

Az utolsó két példa egy olyan nyelvi tényen alapszik, amelyet különös módon még senki nem tett szóvá: a *nyelvi munkamegosztás* tényén. Aligha használhatnánk a „szil” és az „alumínium” szavakat, ha senki nem lenne képes felismerni szilfákat és alumínium fémekeket; de nem kell, hogy mindenki, aki számára fontos a megkülönböztetés, meg is tudja azt tenni. Módosítsuk a példánkat: vegyük az *aranyat*.

Az arany számos okból fontos: nemesfém, valutafém, szimbolikus értékkel bír (a legtöbb ember számára fontos, hogy a jegygyűrű, amit hordanak, *valóban* aranyból van, és nem csak annak *látszik*) stb. Tekintsünk a közösségünkre úgy, mint egy „üzemre”: ebben az „üzemben” egyeseknek az a „munkája”, hogy *arany jegygyűrűt viselnek*, másoknak az a „munkája”, hogy *arany jegygyűrűket árulnak*, megint másoknak az a „munkája”, hogy *arany dolgokat különböztetnek meg nem arany dolgoktól*. A legkevésbé sem szükséges, illetve hatékony, hogy mindenki, aki arany gyűrűt (vagy mandzsettát stb.) visel, az „aranystandardról” beszél stb., maga is arannyal kereskedjen. Ahogy az sem szükséges, illetve hatékony, hogy mindenki, aki arannyal kereskedik, képes legyen megállapítani valamiről, hogy valóban arany-e – legalábbis egy olyan társadalomban, ahol a csalás eme válfaja (vagyis hamis aranyat árulni) nem mindennapos, illetve ahol szükség esetén könnyedén lehet szakértői véleményt kérni. Az pedig *bizonyosan* nem szükséges, illetve hatékony, hogy mindenki, akinek módjában áll aranyat venni vagy hordani, meg tudja állapítani, hogy valami valóban arany vagy sem.

Az iménti tények pusztán a (tág értelemben felfogott) mindennapi munkamegosztást illusztrálják. De magukkal hoznak valamiféle nyelvi munkamegosztást is: mindenki, akinek számára valamilyen szempontból fontos az arany, kénytelen *elsajátítani* az arany szót; de nem kell elsajátítania az arany *felismerésének módszerét*. Az utóbbiban támaszkodhat a beszélők egy alosztályára. Mindazok a jellemzők, amelyeket a köznevekkel szoktak összefüggésbe hozni – az extenzióba tartozás szükséges és elégséges feltételei, az extenzióba tartozás felismerésének módjai („kritériumok”) stb. – fellelhetők a *kollektív egészként felfogott* nyelvi közösségben; csak hogy ez a kollektív egész felosztja az „arany” „jelentése” különböző részeinek ismeretében és alkalmazásában álló „munkát”.

Ez a nyelvi munkamegosztás természetesen feltételezi a *nem-nyelvi* munkamegosztást, illetve azon alapszik. Ha kizárólag azoknak áll érdekében az „arany” kifejezéssel rendelkezni, akik meg tudják állapítani, hogy valamely fém arany vagy nem, akkor a beszélők ezen alosztályának szempontjából az „arany” ugyanolyanná válik, mint a „víz” szó volt 1750-ben, a többi beszélő pedig egyáltalán nem fogja elsajátítani. Bizonyos szavak (például a „szék”) pedig egyáltalán nem mutatják a nyelvi munkamegosztás jeleit. De a társadalomban egyre erősödő munkamegosztásnak és a tudomány fejlődésének köszönhetően egyre több szó kezd eme nyelvi munkamegosztásra utaló jeleket mutatni. A „víz” szó például semmi ilyesmit nem mutatott a kémia fellendülése előtt. Manapság nyilvánvalóan minden beszélő számára szükséges, hogy képes legyen (normális körülmények között megbízhatóan) felismerni a vizet, és valószínűleg minden felnőtt beszélő tisztában van még „a víz H₂O” szükséges és elégséges feltétellel is, de csak néhány felnőtt beszélő tudja meg-

különböztetni a vizet valamely külsőleg víz-szerű folyadéktól. Olyan esetekben, ahol kétely merül fel, a többi beszélő ezeknek a „szakértő”-beszélőknek a véleményére hagyatkozna. Ily módon a „szakértő”-beszélők által birtokolt felismerési módokat rajtuk keresztül birtokolja a kollektív nyelvi egész is, jóllehet nem birtokolja az ebbe tartozó minden egyes beszélő. Így a vízzel kapcsolatos legrejtettebb tény is a szó közösségi jelentésének részévé válhat úgy, hogy mindeközben ismeretlen marad a szót elsajátító beszélők többsége számára.

Számomra úgy tűnik, hogy a nyelvi munkamegosztás jelensége igencsak lényeges részét fogja képezni a szociolingvisták vizsgálódásainak. Ezzel kapcsolatban bevezetném a következő hipotézist:

A NYELVI MUNKAMEGOSZTÁS EGYETEMESSHÉGÉNEK HIPOTÉZISE: A fent tárgyalt nyelvi munkamegosztás minden nyelvi közösségben megnyilvánul: vagyis minden nyelvi közösség rendelkezik legalább néhány olyan kifejezéssel, amelyek társított „kritériumait” csak a kifejezést elsajátító beszélők egy osztálya ismeri, és amely kifejezéseket a többi beszélő az osztály beszélőivel való, strukturált együttműködésre támaszkodva használja.

Különösen érdekes lenne felfedezni, hogy esetenként kivételt képezhetnek-e a hipotézis alól rendkívül primitív társadalmak (ami azt sejtetné, hogy a nyelvi munkamegosztás a társadalmi evolúció terméke), vagy a jelenség még az ő közösségeikben is kimutatható. Az utóbbi esetben élhetünk a gyanúval, hogy a munkamegosztás (beleértve a nyelvi munkamegosztást is) fajunk alapvető jellegzetessége.

Könnyű belátni, hogy ez a jelenség miként magyarázza a fent tárgyalt (1)-es és (2)-es előfeltevések kudarcát szemléltető példákat. Minden olyan kifejezés esetében, amely nyelvi munkamegosztás alá esik, a kifejezést elsajátító „átlagos” beszélő semmi olyasmit nem sajátít el, ami rögzíti a kifejezés extenzióját. A beszélő saját pszichológiai állapota pedig *egész biztosan* nem rögzíti azt; az extenziót kizárólag a beszélő kollektív nyelvi közösségének szociolingvisztikai állapota rögzíti.

Azzal foglalkozhatjuk össze a fenti diszkusziót, ha felidézünk, hogy kétféle szerszám létezik: vannak olyan szerszámok (mint a kalapács vagy a csavarhúzó), amelyeket egyszerre egy ember használhat; és vannak olyan szerszámok (mint a gőzhajó), amelyek számos ember kooperatív erőfeszítését igénylik. A szavakat túl gyakran képzeltek el az első típusú szerszám mintájára.

Az első tudományos-fantasztikus példánk – a „víz” a Földön és az Ikerföldön 1750-ben – nem támaszkodik a nyelvi munkamegosztásra, legalábbis nem abban az értelemben, ahogy az „alumínium”-mal és a „szil”-lel operáló példák. (Legalábbis a mi történetünkben) 1750-ben sem a Földön nem voltak vízzakértők, sem az Ikerföldön „víz”-szakértők. (Lehetséges viszont úgy megkonstruálni a példát, hogy tartalmazzon időben kiterjedt munkamegosztást. Itt nem részletezem ezt a lehetőséget.) A példából *következnek* olyan dolgok, amelyek alapvető fontosságúak a referencia, illetve a szükségszerű igazság elméletére nézve – most ezeket fogjuk szemügyre venni.

Két nyilvánvaló módja van annak, hogy megmondjuk valakinek, hogy mit értünk egy természetes fajtanév (ügymint „víz”, „tigris” vagy „citrom”) alatt. Adhatunk úgynevezett rámutató definíciókat – „ez (a folyadék) a víz”; „ez (az állat) egy tigris”; „ez (a gyümölcs) egy citrom”; ahol a zárójelek azt hivatottak jelölni, hogy a folyadék, állat, gyümölcs „szemantikai jegyek” lehetnek explicitek vagy implicitek. Vagy adhatunk egy leírást. Az utóbbi esetben a leírás jellemzően egy vagy több szemantikai jegyből és egy *sztereotípiából* áll⁸ – a fajta azon tulajdonságainak szabványosított leírásából, amelyek tipikusak, „normálisak”, de mindenesetre sztereotipikusak. A sztereotípiák központi tulajdonságai általában a *kritériumok* – olyan tulajdonságok, amelyek normális körülmények között lehetővé teszik annak felismerését, hogy egy dolog a fajtához tartozik-e, de legalábbis olyanok, amelyek a fajtához való tartozás szükséges (vagy valószínűségi értelemben szükséges) feltételeit adják meg. A sztereotípia nem foglalja magában a nyelvi közösség (mint kollektív egész) által használt kritériumok mindegyikét, és némely esetben a sztereotípiák meglehetősen üresek lehetnek. Így például (hacsak nem vagyok kifejezetten atipikus beszélő), a szil sztereotípiája nem más, mint egy közönséges lombhullató fáé. Ezek a tulajdonságok valóban szükséges feltételei a fajtához való tartozásnak (a „szükségesség” egy laza értelmében; nem gondolom, hogy „a szilek lombhullatók” kijelentés *analitikus*), de közel sem elegendőek ahhoz, hogy a szilek felismerését lehetővé tegyék. A tigris sztereotípiája viszont lehetővé teszi a tigrisek felismerését (hacsak nem albínok, vagy egyéb atipikus körülmény áll fenn), a citrom sztereotípiája pedig rendszerint lehetővé teszi számunkra a citromok felismerését.

7 Ennek a fejezetnek az anyaga szolgált egy 1968-ban, a University of Washingtonon (Summer Institute in Philosophy) tartott előadássorozat, valamint egy a University of Minnesotaán tartott előadás alapjául.

8 Lásd H. Putnam: „Is Semantics Possible?”. In uő.: *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers*, Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 139-52.

Szélsőséges esetben előfordulhat, hogy a sztereotípiá *csak* a szemantikai jegyből áll: a molibdén sztereotípiája feltehetően *csak* annyi, hogy a molibdén *fém*. Vizsgáljuk meg, hogyan lehet egy terminust a fenti módokon bevezetni valakinek a szókincsébe.

Tegyük fel, hogy azzal a céllal, hogy megtanítsam valakinek a „víz” szót, rámutatok egy pohár folyadékra, és azt mondom, „ez víz”. Ezen aktus néhány empirikus előfeltevést már leírtuk, ahogy azt a módot is, amelyen ez a fajta jelentés-magyarázat érvényteleníthető. Próbáljuk meg pontosabban megvilágítani, hogyan is kell ezt érteni.

A következőkben definiálatlan alapfogalomnak tekintjük a lehetséges világok fogalmát. Azért tesszük ezt, mert érezzük, hogy a fogalom több szempontból is értelmes és tudományosan fontos, azzal együtt is, hogy ráférne némi pontosítás. Azt is elfogadjuk továbbá, hogy – legalábbis néhány esetben – lehetséges egy és ugyanazon individuumból úgy beszélni, mint ami több lehetséges világban létezik. Fejtegetésünk nagymértékben támaszkodik Saul Kripke munkájára, jöllehet az eredményeket egymástól függetlenül értük el.

Legyen W_1 és W_2 két olyan lehetséges világ, amelyekben létezem én, létezik ez a pohár, és amelyekben egy szó jelentését úgy magyarázom el, hogy rámutatok erre a pohárra és az mondom: „Ez víz.” (*Nem tesszük fel, hogy a pohárban található folyadék mindkét világban ugyanaz.*) Tegyük fel továbbá, hogy W_1 -ben a pohár H_2O -val, míg W_2 -ben XYZ-vel van tele. Azt is tegyük fel, hogy W_1 az *aktuális* világ, és hogy jellemzően az XYZ-t nevezik víznek a W_2 világban (A W_1 -beli magyarul beszélő és a W_2 -beli magyarul beszélő között tehát pontosan ugyanaz a viszony áll fenn, mint a földi és ikerföldi magyarul beszélők között). Ekkor két, a „víz” jelentésére vonatkozó elméletet fogalmazhatunk meg:

(1) Az egyik szerint a „víz” *világtól függő*, de a jelentése *konstans* (azaz a szónak a *konstans relatív jelentése* van). Ebben az elméletben a „víz” *ugyanazt jelenti* W_1 -ben és W_2 -ben; csak éppen a víz H_2O W_1 -ben és XYZ W_2 -ben.

(2) A másik elmélet szerint a víz H_2O minden világban (a W_2 -ben a „víz”-nek hívott anyag nem víz), de a „víz” szónak nem ugyanaz a jelentése W_1 -ben és W_2 -ben.

Ha mindaz, amit korábban az Ikerföldről mondtam, helyes volt, akkor nyilvánvalóan a (2)-es a helyes elmélet. Amikor azt mondom „ez (a folyadék) víz”, a mondatban szereplő „ez”, úgyszólván *de re* értelmű „ez” – cszerint „víz” mindaz, ami meghatározott ekvivalenciarelációban (a korábban „ugyanazon_F”-fel jelölt relációban) áll azzal a folyadékmintával, amelyre az „ez” szó az *aktuális világban* vonatkozik.

A két elmélet közötti különbséget mint „hatókörök” közötti különbséget a következőképp formalizálhatjuk. Az (1)-es elméletben igaz a következő:

(1') Minden W világra és minden W -beli x -re teljesül: x akkor és csak akkor víz, ha az ugyanazon_F relációban áll a W -ben az „ez” kifejezéssel jelölt entitással, míg a (2)-es elmélet szerint:

(2') Minden W világra és minden W -beli x -re teljesül: x akkor és csak akkor víz, ha az ugyanazon_F relációban áll az *aktuális* W_1 világban az „ez” kifejezéssel jelölt entitással.

(Azért hívom ezt hatókörök közötti különbségnek, mert az (1')-ben az „ez” kifejezéssel jelölt entitás” a „Minden W világra” hatókörén belül van – amint azt a „ W -ben” kitétel explicitté is teszi, míg a (2')-ben „az 'ez' kifejezéssel jelölt entitás” ugyanazt jelenti mint az „az 'ez' kifejezéssel jelölt entitás *az aktuális világban*”, és így referenciája *független* a kötött „ W ” változótól.)

Kripke „merek”-nek hív egy jelölőt (egy mondatban), ha (az adott mondatban) ugyanazt az individuumot jelöli minden olyan lehetséges világban, ahol van jelölete. Ha a merev jelölés fogalmát fajtanevekre is kiterjesztjük, akkor Kripke és jómagam elméletét kifejezhetjük úgy is, hogy a „víz” *merek jelölő*.

Az, hogy a „víz” merev jelölő, abból a tényből következik, hogy amikor az „ez a (folyadék) víz” rámutató definíciót adom, akkor (2')-t és nem (1')-et értem alatta.

Kripkei szóhasználatattal azt is mondhatnánk, hogy az „ez a (folyadék) víz” rámutató definícióban az „ez” mutató névadás *merek*.

Kripke elsőként vette észre, hogy a „víz” szó (és más természetes fajtanevek) e jelentésemelélete (vagy használatemlélete, vagy akármi) meglepő következményekkel jár a szükségszerű igazságok elméletére nézve.

Hogy ezt megmagyarázzam, hadd vezessem be a *világokat keresztező reláció* fogalmát. Egy kétargumentumú R relációt *világokat keresztezőnek* nevezünk, ha értelmezése szerinti extenziója olyan individuumokból álló rendezett párok halmaza, amelyek *nem mind ugyanabból a világból valók*. Így például könnyű az „ugyanolyan magas, mint” relációt világokat keresztező relációként érteni: ha például olyan $\langle x, y \rangle$ rendezett párok is az „ugyanolyan magas, mint” extenziójához tartoznak, amelyekben x egy W_1 világból való, (W_1 -ben) öt láb magas individuum, míg y egy W_2 világból való, (W_2 -ben) öt láb magas individuum. (Mivel egy individuumnak, különböző lehetséges világokban különböző magassága lehet, szigorúan véve nem az $\langle x, y \rangle$ rendezett pár eleme az „ugyanolyan magas, mint” reláció extenziójának, hanem az $\langle x\text{-a-}W_1\text{-világban}; y\text{-a-}W_2\text{-világban} \rangle$ pár.)

Hasonlóképpen érthetjük az ugyanazon_F (ugyanaz a folyadék, mint) relációt világokat keresztező relációként, ahol is egy \mathcal{W}_1 -ből való folyadékot akkor tekintünk ugyanazon_F-nek egy \mathcal{W}_2 -ből való folyadékkal, ha a két folyadék fontos fizikai tulajdonságai megegyeznek.

Az itt bemutatott elméletet a következőképp lehetne összefoglalni: egy tetszőleges lehetséges világbeli x entitás akkor és csak akkor *víz*, ha (világokat keresztező relációként értelmezett) ugyanazon_F relációban áll azzal az anyaggal, amelyet *mi* víznek hívunk az *aktuális* világban.

Most tegyük fel, hogy még nem fedeztem fel, hogy melyek a víz fontos fizikai tulajdonságai (az aktuális világban) – azaz nem tudom, hogy a víz H_2O . Lehetséges, hogy rendelkezem néhány sikeres *felismerési* módszerrel (természetesen néha hibákat is vétetek, amelyeket tudományos fejlődésünk egy későbbi stádiumáig nem leszek képes kiszűrni), de nem ismerem a víz mikrostruktúráját. Amennyiben egyetérték azzal, hogy egy, a vízzel felszíni tulajdonságaiban megegyező, ám mikrostruktúrájában eltérő folyadék *valójában nem víz*, akkor felismerési módszereim (mondhatni „operacionális definícióm”) nem tekinthetők olyan analitikus jellemzésnek, amely meghatározza, hogy *mit is jelent víznek lenni*. Az operacionális (mint például a rámutató) definíció egyszerűen egy minta kijelölését szolgálja – kijelöl egy anyagot az *aktuális világban* úgy, hogy *bármely* világban x akkor víz, ha x az ugyanazon_F relációban áll az operacionális definíciót kielégítő *evilági* entitások osztályának *normál*-tagjaival. Az ikerföldi „víz” nem víz, még abban az esetben sem, ha kielégíti az operacionális definíciót, mivel nem áll ugyanazon_F relációban azzal a *földi* anyaggal, amely kielégíti az operacionális definíciót; és az az anyag sem víz, amely kielégíti az operacionális definíciót, de mikrostruktúrája eltér azon földi anyagok többségétől, amelyek (szintén) kielégítik az operacionális definíciót, mivel nem áll az ugyanazon_F relációban a földi „víz” *normál*-példányaival.

Most tegyük fel, hogy felfedezem a víz mikrostruktúráját – azt, hogy a víz H_2O . Ekkor képes leszek megállapítani, hogy az ikerföldi anyag, amelyet korábban *tévesen* víznek hittem, valójában nem víz. Hasonló módon, ha nem az aktuális univerzum egy másik bolygóját, hanem egy másik lehetséges univerzumot írtunk le, amelyben létezik egy XYZ kémiai szerkezetű anyag, amely átmegegyezik a víz operacionális tesztjén, azt mondanánk, hogy az az anyag nem víz, csupán XYZ. Ezzel nem egy olyan lehetséges világot írtunk le, amelyben a víz XYZ, hanem csupán egy olyan lehetséges világot, amelyben XYZ van a tavakban, az emberek XYZ-t isznak (és nem vizet), stb. Valójában mihelyt felfedeztük a víz természetét, semmi nem számít olyan lehetséges világnak, amelyben a víznek nem ez a természete. Mihelyt felfedeztük, hogy a víz (az aktuális világban) H_2O , *semmi nem számít olyan lehetséges világnak, amelyben nem H_2O* . Amennyiben tehát „logikailag lehetséges”

kijelentés alatt olyan kijelentést értünk, amely legalább egy „logikailag lehetséges világ”-ban igaz, *nem lehetséges logikailag, hogy a víz nem H_2O* .

Másfelől könnyen elképzelhetünk olyan tapasztalatokat, amelyek meggyőznének bennünket arról (és amelyek alapján ésszerű lenne azt hinnünk), hogy a víz *nem H_2O* . Ebben az értelemben elgondolható, hogy a víz *nem H_2O* . Elgondolható, de logikailag nem lehetséges! Az elgondolhatóság nem bizonyíték a logikai lehetőségre.

Kripke *episztemikusan szükségszerűnek* nevezi azokat a kijelentéseket, amelyek racionálisan felülbírálhatatlanok (feltéve, hogy vannak ilyenek). Azokat a kijelentéseket, amelyek minden lehetséges világban igazak, egyszerűen szükségszerűnek hívja (vagy néha „metafizikailag szükségszerű”-nek). E terminológiát követve az imént mondottak a következőképp fogalmazhatók újra: egy kijelentés lehet (metafizikailag) szükségszerű és episztemikusan esetleges. Az emberi intuíciónak nincs privilegizált hozzáférése a metafizikai szükségszerűséghez.

Kant óta mély törésvonal húzódik azon filozófusok között, akik úgy gondolják, hogy minden szükségszerű igazság analitikus és azok között, akik úgy vélik, hogy néhány szükségszerű igazság szintetikus *a priori*. Azonban e filozófusok egyike sem gondolta azt, hogy van olyan (metafizikailag) szükségszerű igazság, amely nem *a priori*: a kantianus és az empirista tradíció egyaránt tévedett abban, hogy összemosta a metafizikai és episztemikus szükségszerűséget. Ebben az értelemben az elfogadott doktrína kripkei bírálata messze meghaladja a szokásos empirizmus/kantianizmus csatározást.

A jelen tanulmányban azonban érdeklődésünk a jelentés elméletére irányul és nem a szükségszerű igazság elméletére. Kripkehez szorosan kapcsolódó megállapításokat foglaltunk meg az *indexikusság* fogalmának segítségével⁹. Régóta ismert, hogy az olyan szavak, mint a „most”, „ez”, „itt” (jellegüket tekintve) indexikusok vagy példány-reflexívek, azaz extenziójuk kontextusról kontextusra, vagy példányról példányra változik. Ezekre a szavakra soha senki nem javasolta a tradicionális elméletet alkalmazását, mely szerint „az intenzió meghatározza az extenziót”. Az Ikerföld példájával élve: amikor azt gondolom, „én szeretek sakkozni”, ikerföldi hasonmásom – amennyiben létezik – szintén azt gondolja, „én szeretek sakkozni”. Azonban az általa megfogalmazott gondolatban szereplő „én”-példány extenziója ő maga (pontosabban az őt tartalmazó egyelemű osztály), míg az általam megfogalmazott gondolatban szereplő „én”-példány extenziója én vagyok (pontosabban ez engem tartalmazó egyelemű osztály). Így ugyanazon „én” szó eltérő idiolektusban

⁹ E megállapításokat a University of Washington és a University of Minnesota egyetemeken tartott, 1968-as előadásaimban foglaltam meg.

való előfordulása eltérő extenziót eredményez. Ebből azonban nem következik, hogy saját magamról alkotott fogalmam bármilyen módon eltér hasonmásom saját magáról alkotott fogalmától.

Na már most, mi azt állítottuk, hogy az indexikusság nem korlátozódik a nyilvánvalóan indexikus szavakra és morfémákra (mint például az időjel). Elméletünket úgy foglalhatnánk össze, hogy az olyan kifejezések, mint a „víz”, rejtett, indexikus alkotóelemet tartalmaznak: a „víz” az az anyag, amely bizonyos hasonlósági relációban áll az *errefelé található* vízzel. Ahhoz, hogy egy másik időpontban, egy másik helyen vagy egy másik lehetséges világban előforduló víz *víz legyen*, az ugyanazon relációban kell állnia a *mi* vizünkkel. Így az az elmélet, amely szerint (I) a szavaknak „intenziója” van, amely a beszélő által a szóhoz társított fogalomhoz hasonlít; és (II) az intenzió meghatározza az extenziót – nem lehet igaz a természetes fajtanevekre, mint a „víz”, méghozzá ugyanazon oknál fogva, amiért nem lehet igaz az olyan nyilvánvalóan indexikus kifejezésekre, mint az „én”.

Az elmélet, amely szerint a természetes fajtanevek, mint a „víz” indexikusok, nyitva hagyja a kérdést, hogy azt mondjuk-e, a „víz”-nek a magyar ikerföldi dialektusában ugyanaz a *jelentése*, mint a „víz”-nek a földi dialektusban, eltérő extenzió mellett (ahogy normál is esetben mondjuk az „én” különböző idiolektusokban való használatáról), feladva ezzel a doktrínát, miszerint a „jelentés (intenzió) meghatározza az extenziót”; vagy azt mondjuk – amint ezt tettük is –, hogy a természetes fajtanevek esetén az extenzióban fellépő különbség *ipso facto* jelentésbeli különbséget jelent, feladva ezzel azt a tant, hogy a jelentések fogalmak vagy bármiféle mentális entitások.

Mindazonáltal tisztában kell lennünk azzal, hogy Kripke tézise, miszerint a természetes fajtanevek merev jelölők, és a mi tézisünk, miszerint indexikusok, valójában ugyanazon érem két oldala. Minden további nélkül magunkévá tehetjük Kripke álláspontját, amikor ezt írja:

„Tegyük fel, hogy egy név referenciáját egy leírás segítségével rögzítjük. A név és a leírás ettől még nem lesznek *szinonimák* – egyszerűen arról van szó, hogy a név e pillanattól fogva *mereven* jelöli az ilyenformán megnevezett dolgot, még azokban a tényellentétes szituációkban is, amelyekben az nem tesz eleget a leírásban adott feltételnek. Úgy vélem, hogy ténylegesen ez a helyzet minden olyan megnevezés esetében, amikor a referenciát egy leírással rögzítjük. Meggyőződésem szerint azonban – ellentétben azzal, amit napjainkban több szerző is képvisel – a nevek referenciáját csak a legritkább esetben rögzítjük egy leírás segítségével. S ezzel nem csupán arra gondolok, amit Searle ekképp

fogalmazott meg: »A referenciát nem egyetlen *leírás* rögzíti, hanem tulajdonságok egy nagyobb összessége, egy tulajdonság-család.« Szerintem *egyáltalán* nem használjuk a tulajdonságokat ilyen célra.¹⁰

Legyünk realisták

Most szeretném szembeállítani a saját álláspontomat egy – legalábbis a hallgarók között – népszerű, látszólag spontánul felbukkanó állásponttal. A jelen fejtegetés erejéig vegyük a természetes fajtanevek példájának az *arany* szót. Nem fogunk különbséget tenni az „arany” és annak görög, latin stb. rokon kifejezései között. Továbbá „arany” alatt szilárd halmazállapotú aranyat fogunk érteni. Mindezt szem előtt tartva azt állítjuk, hogy az „arany” extenziója nem változott (legalábbis számottevően) az elmúlt kétezer évben. Az arany *azonosítására* szolgáló módszereink hihetetlen fejlettségi fokot értek el. De az Arkhimédész görög dialektusában elhangzó χρυσός és az én magyar dialektusomban elhangzó *arany* kifejezések extenziója ugyanaz.

Lehetséges (és tegyük fel, hogy igaz), hogy amiképp Arkhimédész előtt is voltak olyan fémdarabok, amelyekről akkor nem tudták megállapítani, hogy *nem* aranyból vannak, úgy Arkhimédész idejében is voltak olyan fémdarabok, amelyekről nem tudták megállapítani, hogy *nem* aranyból vannak, de amelyeket mi, a modern eljárásainkkal könnyedén meg tudunk különböztetni az aranytól. Legyen *X* egy ilyen fémdarab. *X* nyilvánvalóan nem tartozik a standard magyar „arany” extenziójába; csakhogy az én álláspontom szerint nem tartozott bele az attikai görög χρυσός extenziójába sem, jöllehet egy ókori görög *X*-et tévesen aranynak (pontosabban χρυσός-nak) vélte volna.

Az említett alternatív álláspont szerint az „arany” azt *jelenti*, ami kielégíti az *arany mindenkori* „operacionális definícióját”. Száz éve az „arany” azt jelentette, ami kielégítette az *arany* éppen akkor használatban lévő „operacionális definícióját”; az „arany” ma azt *jelenti*, ami kielégíti az *arany* 1973-ban használatban lévő operacionális definícióját; a χρυσός pedig azt jelentette, ami kielégítette a χρυσός *akkori* operacionális definícióját.

Ezen álláspont elfoglalásának egyik leggyakoribb motivációja egy bizonyos, az *igazsággal* szembeni szkepticizmus. Az általam képviselt álláspont szerint, amikor Arkhimédész azt állította, hogy valami arany (χρυσός), akkor nem csupán azt állította, hogy rendelkezik az arany felszíni jellemzőivel (ami azt illeti, kivételes

10 S. Kripke: „Azonosság és szükségszerűség”. Csaba F. fordítása. In Farkas K. & Huoranszki F. (szerk.): *Modern metafizikai tanulmányok*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2004, 61.

esetekben előfordulhat, hogy valami egy természetes fajtába tartozik, és *nem* rendelkezik az adott természetes fajta tagjainak felszíni jellemzőivel); azt állította, hogy ugyanazzal az általános *rejtett szerkezettel* (úgyszólván ugyanazzal a „lényeggel”) rendelkezik, mint bármely szokványos, helyi arany. Arkhimédész azt állította volna, hogy a mi hipotetikus *X* fémdarabunk arany, de *tévedett* volna. De mégis *ki a megmondhatója*, hogy tévedett volna?

A kézenfekvő válasz az, hogy *mi* (akik a ma rendelkezésre álló legjobb elméletet használjuk). A legtöbb ember számára vagy fogós a kérdés (*ki a megmondhatója?*), és nem kielégítő a válasz, vagy irreleváns a kérdés, és nyilvánvaló a válasz. Miért van ez?

Azt gondolom, hogy azért, mert az emberek, intuícióikat tekintve többnyire vagy erősen antirealisták vagy erősen realisták. Egy erősen antirealista intuíció szempontjából kevésbé tűnik értelmesnek azt mondani, hogy a *mi* elméletünk segítségével kell megállapítani, hogy mi tartozik az Arkhimédész által használt *χρυσός* kifejezés extenziójába. Az antirealista ugyanis a mi elméletünket és Arkhimédész elméletét nem valamiféle elméletfüggetlen entitások rögzített birodalmának megközelítőleg helyes leírásaként látja. Továbbá hajlik rá, hogy kétségbe vonja a tudomány „konvergenciájának” elképzelését – nem gondolja, hogy a mi elméletünk *jobb* leírása *ugyanazon* entitásoknak, amelyeket Arkhimédész leírt. De ha a mi elméletünk *csupán* a mi elméletünk, akkor *azt* használni arra, hogy eldöntsük, vajon *X* beletartozik-e a *χρυσός* extenziójába vagy sem, ugyanannyira önkényes, mintha a Neandervölgyi elméletet használnánk, hogy eldöntsük, vajon *X* beletartozik-e a *χρυσός* extenziójába vagy sem. Az egyetlen elmélet, amelynek használata *nem* önkényes, az az, amelyet maga a beszélő elfogad.

A gond az, hogy egy erős antirealista számára az *igazság* fogalma csak intra-teoretikus fogalomként értelmes.¹¹ Az antirealista egy „redundancia elmélet” keretében használhatja az igazságot intra-teoretikusan; de nem áll rendelkezésére az igazság és a referencia fogalmának *extra-teoretikus* használata. Csakhogy az *extenzió elválaszthatatlan az igazság fogalmától*. Egy kifejezés extenziója nem más, mint amire a kifejezés *igaz*. Ahelyett, hogy valamiféle nehézkes operacionalizmus segítségével megpróbálja megtartani az extenziót, az antirealistának ugyanúgy vissza kellene utasítania az extenzió fogalmát, ahogy az (extra-teoretikus) igazságét visszautasította. Dewey-hoz hasonlóan például lecserélheti az igazság fogalmát a „megalapozott állíthatóság” fogalmára (amennyiben felteszi, hogy létezik *rögzített* tudományos módszer, az említett fogalom e módszer függvénye lesz, ha pedig Dewey-val

11 Ezzel kapcsolatban lásd H. Putnam: „Explanation and Reference”. In uő.: *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 196-214.

egyetértésben úgy gondolja, hogy maga a tudományos módszer is fejlődik, akkor az éppen rendelkezésre álló legjobb módszeré.) Ily módon azt mondhatja, hogy az „*X* arany (*χρυσός*)” megalapozottan állítható volt Arkhimédész korában, de nem állítható megalapozottan ma (ez abban az értelemben egy *minimál*-kijelentés, hogy azt a minimumot képviseli, amiben a realista és az antirealista egyetérthet); azt a kijelentést pedig, amely szerint *X* beletartozott a *χρυσός* extenziójába, értelmetlenülként fogja visszautasítani, ahogy azt is, amely szerint az „*X* arany (*χρυσός*)” *igaz* volt.

Közismert tény, hogy a szűk operacionalizmus képtelen sikeresen számot adni a tudományos vagy *common sense* kifejezések tényleges használatáról. Az operacionalizmus gyengébb változatai (mint például Ramsey elméletének Carnap-féle verziója), ha nem is adnak róla számot, de elfogadják az aktuális tudományos használatot (leginkább azért, mert a gyenge változatok bármilyen lehetséges használatot elfogadnak!), de azon az áron, hogy a tudományos eredmények közölhetősége *csodává* válik. Kétségtelen, hogy a tudósok úgy használják a kifejezéseiket, mintha a vonatkozó kritériumok nem *szükséges és elégséges feltételek* lennének, hanem valamiféle elméletfüggetlen entitások *megközelítőleg* helyes leírásai; továbbá úgy beszélnek, mintha az eljövendő elméletek *jobb* leírásokat adnának majd *ugyanazon* entitásokról, amelyekről a korábbi elméletek szóltak. Véleményem szerint a hipotézis, mely szerint ez *helyes*, az egyetlen olyan hipotézis, amely számot tud adni a tudományos eredmények közölhetőségéről, az elfogadható tudományos elméletek elsődrendű logika szerinti zártságáról, és a tudományos módszer számos egyéb sajátosságáról.¹² De most nem az a feladatom, hogy emellett érveljek. A mondanivalóm lényege az, hogy ha elméletfüggetlen módon akarjuk használni az igazság és az extenzió fogalmait (vagyis úgy kezeljük őket, mintha a miénktől eltérő elméletek nyelvein megfogalmazott kijelentésekre lennének definiálva), akkor el kell fogadnunk a realista nézőpontot, amelyhez az említett fogalmak tartoznak. Abban kételkedni, hogy vajon mondhatjuk-e *mi*, hogy *X* nem tartozik bele az „arany” extenziójába, ahogy a kifejezést *Jones* használta, *ugyanaz*, mint abban kételkedni, hogy van-e értelme azt gondolni, hogy *Jones* kijelentése („*X* arany”) *igaz vagy hamis* (és nem csupán „megalapozottan állítható *Jones* számra, de nem állítható megalapozottan a *mi* számunkra”). Úgy békíteni össze az igazság lényegileg realista fogalmát az ember antirealista előítéleteivel, hogy elfogadunk egy tarthatatlan jelentésméletet, nem nevezhető haladásnak.

További motivációt jelenthet az extrém operacionalizmus elfogadására a verifikálhatatlan hipotézisekkel szembeni ellenszenv. Első ránézésre úgy tűnhet, mintha

12 Ezen pontok megvilágító erejű tárgyalásához lásd: R. Boyd, *Realism and Scientific Epistemology* (a szerző által, a cornelli filozófia tanszéken, fénymásolatban terjesztett, kiadatlan változat).

azt állítanánk, hogy az „*X* arany (*χρυσός*)” Arkhimédész idején is hamis volt, jóllehet Arkhimédész *elvben* sem tudhatta, hogy hamis. De nem pontosan erről van szó. A helyzet az, hogy *mi* számos olyan szituációt tudunk leírni (azt az elméletet használva, amely szerint *X* nem arany), amelyben *X* meglehetősen másképp működött volna, mint az Arkhimédész által aranynak minősített anyagok. Lehet, hogy *X* olvasztás hatására két különböző fémmé vált volna szét, vagy eltérő vezetőképességgel rendelkezett volna, esetleg más hőfokon vált volna gőzzé stb. Ha Arkhimédész jelenlétében végeztük volna el ezeket a kísérleteket, akkor az elmélet ismeretének hiányában is képes lett volna megállapítani az empirikus szabályszerűséget, mely szerint „*X* számos tekintetben eltérően viselkedik a többi anyagtól, amelyet *χρυσός*-ként soroltam be”. Végül pedig levonta volna a következtetést, hogy „*X* talán mégsem arany”.

A lényeg az, hogy ha valami kielégíti is egy bizonyos időpontban az arany azonosítására (vagyis felismerésére) használt kritériumokat, ettől még egyes helyzetekben viselkedhet a kritériumokat kielégítő egyéb anyagoktól eltérő módon. Ez nem *bizonyítja* feltétlenül, hogy nem arany, de egy elmélet hiányában is játékba hozza a hipotézist, amely szerint lehet, hogy nem az. Ha ezek után közölnénk Arkhimédésszel, hogy az arany ilyen és ilyen molekuláris szerkezettel bír (kivéve *X* esetében), és *X* eltérő molekuláris szerkezete miatt viselkedett másképp, akkor kétségekbe vonható-e, hogy egyetértett volna velünk abban, hogy *X* nem arany? Akárhogyis, számomra nevétségesnek tűnik amiatt aggódni, hogy valami *igaz* lehet (egy bizonyos időpontban) annak ellenére, hogy nem tudjuk *igazolni* (abban az időpontban). Minden ésszerű álláspontban bizonyosan vannak olyan igaz dolgok, amelyek *soha* nem igazolhatók. Tegyük fel például, hogy végtelen sok kettőscsillag létezik. *Muszáj* ezt akár csak *elvben* igazolni tudnunk?¹³

Eddig saját álláspontunk elvetése mellett szóló, *metafizikai* érveket vettünk szemügyre. De elképzelhető, hogy valaki a beszélői szándék empirikus tényeit illetően nincs velünk egyetértésben. Ennek az esete állna fenn például akkor, ha valaki úgy gondolná, hogy Arkhimédész (a fent vázolt *Gedankenexperiment*-ben) azt állította volna, hogy „nem számít, ha *X* máshogy *viselkedik*, mint a többi aranyrög; *X* aranyból van, mert rendelkezik ilyen és ilyen tulajdonságokkal, és ez minden, ami ahhoz kell, hogy valami aranyból legyen.” Jóllehet tényleg nem tudhatjuk biztosan, hogy az ógörög természetes fajtanevek rendelkeztek-e a jelenlegi magyar

13 Lásd H. Putnam: „Logical Positivism and the Philosophy of Mind”. In uő.: *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 33-69, Továbbá H. Putnam: „Degree of Confirmation’ and Inductive Logic” és „Probability and Confirmation”. In uő.: *Mathematics, Matter, and Method: Philosophical Papers, Vol. 1*. (2nd ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 1979, 270-304.

nyelv megfelelő szavainak tulajdonságaival, az utóbbiak tulajdonságait azonban nem illetheti komoly kétely. Ha félreteresszük a filozófiai előítéleteinket, akkor – úgy gondolom – tökéletesen tisztában vagyunk vele, hogy egyetlen operacionális definíció sem szolgál szükséges és elégséges feltétellel efféle szavak alkalmazásához. Adhatunk egy „operacionális definíciót” vagy tulajdonságok egy nyalábját stb., de a szándékunk soha nem az, hogy „a nevet szinonimmá tegyük a leírással.” Sokkal inkább „*mereven* használjuk a nevet”, hogy olyan dolgokra referáljunk, amelyek *természete* megegyezik a leírást alapesetben kielégítő dolgok természetével.

Más értelmek

Eddig a természetes fajtanevek uralkodó értelmét (vagy inkább uralkodó *extenzióját*) elemeztük. De a természetes fajtanevek általában számos értelemmel bírnak. (Ziff nem átalította azt állítani, hogy értelmek valamiféle kontinuumával rendelkeznek.)

Ez részben magyarázható a mi elméletünk segítségével. Például víznek lenni nem más, mint az ugyanazon_F relációban állni bizonyos dolgokkal. De mégis mi az az ugyanazon_F reláció?

x csak akkor áll ugyanazon_F relációban y -nal, ha (1) mind x , mind y folyadék, és (2) x és y fontos fizikai tulajdonságai megegyeznek. A „folyadék” kifejezés maga is természetes fajtanev, amelyet most nem fogok megpróbálni elemezni. A „tulajdonság” kifejezés spektruma meglehetősen széles, ezt korábbi tanulmányokban már elemzés tárgyává tettük. Ez alkalommal a *fontosság* fogalmára akarok összpontosítani. A fontosság érdek-relatív fogalom. Egy folyékony vagy szilárd anyag „fontos” tulajdonságai általában azok, amelyek *strukturálisan* fontosak: amelyek meghatározzák, hogy miből áll a szóban forgó szilárd vagy folyékony anyag – elemi részecskék; hidrogén és oxigén; föld, levegő, tűz, víz stb. –, illetve hogy ezen alkotórészek miféle elrendezése eredményezi a felszíni jellemzőket. Ebből a szempontból egy tipikus vízminta H_2O -ból áll. De az is lehet, hogy a szennyeződések fontosak, vagy nem fontosak; bizonyos kontextusban a „víz” jelenthet *kémiaiilag tiszta vizet*, más kontextusokban pedig vonatkozhat a Michigan-tóban található folyadékra. És adott esetben egy beszélő hivatkozhat az XYZ-re vízként, feltéve, hogy vízként is *használja*. Általában fontos, hogy a víz folyékony halmazállapotban legyen, de néha lényegtelen, mint amikor egy darab H_2O molekulára utalunk vízként, vagy a levegő páratartalmára („víz a levegőben”).

Még olyan értelmek esetében is felfedezhető egyértelmű rokonság az alapértelemmel, amelyek annyira eltávolodtak az utóbbitól, hogy kénytelenek vagyunk

őket valamelyest „deviánsnak” tekinteni. Megkérdezhetem például, hogy „láttad a citromot?” miközben a *műanyag* citromra gondolok. Egy kevésbé deviáns eset lenne a következő: felfedezzük, hogy „tigrisek” élnek a Marson. Pontosabban úgy néznek ki, mint a tigrisek, de szén helyett szilikon alapú kémiai felépítéssel rendelkeznek. (A párhuzamos evolúció figyelemre méltó példája!) Vajon a Marson élő „tigrisek” tigrisek? Kontextusa válogatja.

Ahogy minden olyan elmélet esetében, amely szembemegy egy korábban elfogadott nézettel, úgy a mi elméletünk esetében is garantáltak a félreértések. Az eddig felmerült félreértések közül az egyik ez: egy kritikus azt állította, hogy például a „citrom” *uralkodó* értelme az, amely szerint bármi citrom, ami rendelkezik a citrom felszíni jellemzőivel (vagy elég sokkal közülük). Ugyanez a kritikus felvetette, hogy a citrom rejtett struktúrájának – genetikai kódjának – meglelte csak akkor szükséges ahhoz, hogy valami citrom legyen, ha a „citrom” kifejezést *tudományos* terminusként használjuk. Számomra úgy tűnik, hogy mindkét ellenvetés egy (vagy két, egymást kiegészítő) félreértésen alapszik.

Az az értelem, amelyben szó szerint *bármi*, ami rendelkezik a citrom felszíni jellemzőivel, szükségszerűen citrom, nemhogy nem elsődleges, hanem nagyon is deviáns. Ebben az értelemben valami akkor is citrom lenne, ha olyan lenne az íze, és úgy nézne ki, mint egy citrom, de mondjuk szilikon alapú kémiai felépítéssel rendelkezne, vagy elektro-mikroszkóp alatt kiderülne róla, hogy *gép*. (Még az sem zárna ki a szilikon citromokat, ha a felszíni jellemzők közé felvennénk azt is, hogy „citromfán termő”; feltéve, hogy a Marson vannak „citrom”-fák. Ez még a gép-citromokat sem zárna ki; talán maga a fa is egy gép!)

Ugyanakkor az az értelem, amelyben valami csak akkor citrom, ha rendelkezik a citrom genetikai kódjával, *nem* ugyanaz, mint a technikai értelem (ha egyáltalán van ilyen, amit egyébként kételek). A technikai értelem, gondolom, valami olyasmi lenne, amely szerint a „citrom” egy, a genetikai kódot *pontosan meghatározó* leírás *szinonimája* volna. Ám amikor (egy másik példa kapcsán) azt mondtuk, hogy valami csak akkor *víz*, ha H_2O , akkor ezt – amint egyébként tisztáztuk is – nem úgy értettük, hogy erről a *beszélőnek tudnia* kell. Csak a *metafizikai* és *episztemológiai* szükségszerűség összekeverése révén következtethet valaki abból, hogy a víznek lenni (metafizikailag szükségszerű) igazságfeltétle a H_2O -nak lenni, arra, hogy a „víz” a H_2O szinonimája – amely esetben valóban a tudomány egy terminusa lenne. És hasonlóan: még abban az esetben sem következtethetünk arra, hogy a citrom egy olyan leírás szinonimája, amely a genetikai kódot explicit vagy egyéb módon pontosan meghatározza, ha – amint egyébként gondolom – a „citrom” uralkodó értelme szerint, valami csak akkor citrom, ha rendelkezik a citrom genetikai kódjával.

A téves elgondolás, miszerint a „citrom”-nak van egy fontos (feltehetően uralkodó jellegű) értelme, amely szerint a felszíni jellemzők megléte, legalábbis elégséges feltétele annak, hogy valami citrom legyen, elfogadhatóbb, amennyiben a felszíni jellemzők a *citrommal való keresztezhetőséget* is magukban foglalják. De a citrommal való keresztezhetőség jellemző előfeltételezi a citrom fogalmát. Így, még abban az esetben is, ha *ily módon* elégséges feltételt kapunk, egyáltalán nem biztos, hogy ez összeférhetetlen lenne az itt bemutatott jellemzéssel. Mi több, a citrom fogalmát előfeltételező „felszíni jellemzők” (mint a citrommal való keresztezhetőség) nem nyújtanak olyan igazságtételt, amely lehetővé tenné annak eldöntését, hogy más lehetséges világokban (vagy egymillió évvel ezelőtt, esetleg egymillió fényévnnyire innen) mely objektumok citromok. (Rádadásul úgy gondolom, hogy ez a jellemzés – minden kérdéssége mellett – még elégséges feltételként sem állja meg a helyét. Úgy vélem, elgondolható olyan esetek, amelyekben valami, ami nem citrom, keresztezhető a citrommal és úgy néz ki, mint a citrom, stb.)

Meg lehetne próbálni a gép-fán (fa-gépen?) növő gép-citrom (citrom-gép?) esetét azáltal kizárni, hogy ez a „növekedés” nem igazi *növekedés*. Ez így is van; de éppen azért, mert a „növekedni” természetes *fajtapredikátum*, és pontosan ugyanaz a leírás illik rá, mint amit itt bemutattunk.

El kell kerülnünk azt a további félreértést is, miszerint az itt kifejtett elméletből az következne, hogy egy természetes fajtanév extenziójának tagjai szükségszerűen *rendelkeznek* egy közös rejtett szerkezettel. Kiderülhetett volna, hogy a folyadékrészeknek, amelyeket „víz”-nek hívunk, a felszíni jellemzőkön *kívül* nincs *semmilyen* lényeges közös fizikai jellemzője. Ez esetben a szükséges és elégséges feltétele annak, hogy valami víz legyen, abból állna, hogy rendelkezik-e elegendően sok felszíni jellemzővel.

Egyébként ez utóbbi kijelentésből nem következik annak lehetősége, hogy a víznek nincs rejtett szerkezete (vagy hogy a víz valami más is lehetne, mint H₂O). Amikor azt mondjuk, hogy *kiderülhetett* volna, hogy a víznek nincs rejtett szerkezete, azt értjük ezalatt, hogy egy rejtett szerkezettel nem rendelkező folyadék (azaz olyan folyadék, amelynek különböző részei a felszíni jellemzőkön *kívül* semmi közössel nem rendelkeznek) ugyanúgy nézhetne ki, és ugyanolyan íze lehetne, mint a víznek, ez tölthetné meg a tavakat (amelyek ténylegesen vízzel vannak tele), stb. Röviden szólva, a rejtett szerkezettel nem rendelkező folyadék vonatkozásában lehattunk volna ugyanabban az episztemikus helyzetben, mint amelyben a víz vonatkozásában egyszer már ténylegesen voltunk. Vessd össze Kripke példájával a jégből készült pulpitusról¹⁴.

14 S. Kripke: „Azonoság és szükségszerűség”. Csaba F. fordítása. In Farkas K. & Huoranszki F. (szerk.): *Modern metafizikai tanulmányok*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2004, 39-68.

Valójában majdnem kontinuum számosságú eset van. Néhány betegségről például kiderült, hogy nem rendelkezik rejtett szerkezettel (az egyetlen dolog, amelyben a paradigmatis esetek megegyeznek, tünetek egy nyalábja), míg másokról (pl. a tuberkulózisról) kiderült, hogy közös rejtett szerkezetük van, valamilyen kóroktan értelmében. Némely esetben pedig még mindig nem tudjuk; a szklerózis multiplex esete például továbbra is élénk vita tárgyát képezi.

Érdekes a *jade kő* esete. Bár a kínaiak nem észlelnek különbséget, a „jade” kifejezést két ásványra alkalmazzák: a nefritre és a jadeitre. Kémiai szempontból egyértelmű különbség van közöttük. A jadeit egy nátriumból és alumíniumból, míg a nefrit kalciumból, magnéziumból és vasból álló vegyület. E két teljesen eltérő mikrostruktúra eredményezi ugyanazt a sajátos anyagi minőséget.

Visszatérve egy pillanatra az Ikerföld példához; ha a H_2O és az XYZ egyaránt elterjedt lenne a földön, akkor a jadeit/nefrit esethez hasonló jelenséggel volna dolgunk: helyes volna azt mondani, hogy *kétféle víz van*. És ahelyett, hogy azt mondanánk, hogy „az ikerföldi anyagról kiderült, hogy nem víz”, azt kellene mondanunk: „kiderült, hogy az XYZ fajtájú víz”.

Összefoglalva: ha létezik egy rejtett szerkezet, akkor ez általában meghatározza azt, mi számít a természetes fajta tagjának, nem csak az aktuális, hanem minden lehetséges világban. Másként szólva meghatározza, hogy mit lehet, illetve nem lehet tényellentétesen feltételezni a természetes fajtáról. (Lehetséges, hogy a víz csak gőz formájában fordul elő? Igen. Lehetséges, hogy a víz XYZ? Nem.) Lehetséges azonban az is, hogy a helyi víznek két vagy több rejtett szerkezete van – vagy olyan sok, hogy a „rejtett szerkezet” irrelevánssá válik, és a felszíni jellemzők válnak döntővé.

Más szavak

Eddig csak természetes fajtaneveket használtunk példaként; de az elért eredmények szavaink számos egyéb fajtájára is alkalmazhatók, például a főnevek nagy többségére, valamint egyéb szófajokra is.

Vizsgáljuk meg röviden a mesterségesen előállított termékek (műtermékek) neveit – olyan szavakat, mint a „ceruza”, „szék”, „palack”, stb. A hagyományos fogás szerint ezek a szavak tulajdonságok konjunkciója, esetleg nyalábja révén definiáltak. Ha valami rendelkezik a konjunkcióban foglalt valamennyi tulajdonsággal (vagy a nyaláb elegendő számú tulajdonságával, a nyaláb-modell szerint), akkor az szükségképpen ceruza, szék, palack, stb. Mi több, a nyalábban szereplő tulajdonságok némelyikét (a nyaláb-modell szerint) rendszerint *szükségszerűnek* tartják (a tulajdonságok-konjunkciója modell szerint, a konjunkcióban szereplő *minden*

tulajdonság szükségszerű). A *műterméknek lenni* feltehetően szükségszerű, ahogy a *valamilyen jellemző célt szolgáló fajtához tartozni* is az – például „a ceruzák műtermékek”, és „a ceruzák jellemzően írásra valók” feltehetően szükségszerűek. Végül pedig úgy tartják, hogy ez a fajta szükségszerűség episztemikus szükségszerűség – valójában analiticitás.

Térjünk vissza még egyszer a tudományos fantasztikum területére. Ez alkalommal Rogers Albritton egyik példáját használjuk. Képzeld el, hogy egy napon felfedezzük, hogy *a ceruzák organizmusok*. Felboncoljuk, megvizsgáljuk őket elektronmikroszkóp alatt, és megpillantjuk az idegek és egyéb szervek majdnem láthatatlan szövvényét. Kémkedni kezdünk utánuk és látjuk, amint petéket raknak le, amelyek kifejlert ceruzákká válnak. Felfedezzük azt is, hogy ezek az organizmusok nem utánozzák a többi (mesterséges) ceruzát – nem léteznek, és nem is léteztek ceruzák ezen organizmusokon kívül. Bizonyára furcsának tűnik, hogy ezen organizmusok közül sok valamiféle feliratot hordoz – pl. GRIP 2001 FABER-CASTELL GERMANY 2=B – de könnyen lehet, hogy ezek az organizmusok intelligensek, és ez az egyik álcázási trükkjük. (Azt is meg kell magyaráznunk, hogy miért nem próbált meg soha senki ceruzákat gyártani, és így tovább, de bizonyos értelemben ez nyilván egy lehetséges világ.)

Ha ez elgondolható – és egyetértek Albrittonnal, hogy az –, akkor episztemikusan lehetséges, hogy kiderüljön: a ceruzák organizmusok. „A ceruzák műtermékek” kijelentés tehát a legszigorúbb értelemben nem szükségszerű episztemikusan, és *a fortiori* nem analitikus.

Azonban nem árt az óvatosság. Megmutattuk-e ezzel, hogy létezik olyan lehetséges világ, amelyben a ceruzák organizmusok? Úgy vélem, nem. Csak azt mutattuk meg, hogy van egy olyan lehetséges világ, amelyben bizonyos organizmusok a ceruzák – Kripke kifejezésével élve – episztemikus hasonmásai. Visszatérve az Ikerföld gondolat kísérletéhez képzeljük el, hogy a földi ceruzák azok, amiknek gondoljuk őket, vagyis írás céljából gyártott műtermékek, míg az ikerföldi „ceruzák” Albritton féle organizmusok. Képzeld el továbbá, hogy az Ikerföld lakói erről mit sem sejtenek – a „ceruzák”-kal kapcsolatos hiteik teljesen megegyeznek a mi ceruzákra vonatkozó hiteinkkel. Amikor ezt felfedeznénk, nem azt mondanánk: „néhány ceruza organizmus”, hanem valószínűleg így fogalmaznánk: „azok az ikerföldi dolgok, amelyeket ott ceruzának tartanak, valójában nem ceruzák. Valójában bizonyos fajta organizmusok.”

Tegyük fel most, hogy a helyzet úgy a Földön, mint az Ikerföldön az Albritton által leírtaknak felel meg. Ekkor azt mondanánk: „a ceruzák organizmusok”. Ezek szerint az, hogy az ikerföldi „ceruza-organizmusok” tényleg ceruzák-e vagy sem, annak függvénye, hogy a földi ceruzák organizmusok-e vagy sem. Ha a ténylegesen

létező ceruzák azok, amiknek gondoljuk őket, akkor egy lehetséges világ, amelyben léteznek ceruza-organizmusok, *nem* egy olyan lehetséges világ, amelyben a ceruzák organizmusok. Ebben az esetben (amely természetesen a valós eset) nincs olyan lehetséges világ, amelyben a ceruzák organizmusok. Az, hogy a ceruzák műtermékek, szükségszerű abban az értelemben, hogy minden lehetséges világban igaz – metafizikailag szükségszerű. Azonban ez nem jelenti azt, hogy episztemikusan is szükségszerű.

Ebből következően a „ceruza” nem *szinonimája* egyetlen leírásnak sem – még egy *laza* deskripcióval való laza szinonimitás sem áll fenn. Amikor a „ceruza” szót használjuk, szándékaink szerint arra referálunk, aminek ugyanaz a természete, mint az aktuális világból való ceruzák normális példányainak. A „ceruza” éppúgy indexikus, mint a „víz” vagy az „arany”.

Bizonyos értelemben a történet, amelyben a ceruzákról kiderül, hogy organizmusok, kiegészíti azt a néhány évvel ezelőtt tárgyalt esetet¹⁵, amelyben a macskákról derül ki, hogy (a Marsról irányított) robotok. Katz amellet érvel¹⁶, hogy félreértelmeztük ezt az esetet, amelyet inkább így kellene leírni: „kiderült, hogy nem léteznek macskák ebben a világban”. Katz elismeri, hogy azt is mondhatnánk: „A macskákról kiderült, hogy nem állatok, hanem robotok”. Azonban amellet érvel, hogy ez egy szemantikai értelemben deviáns mondat, amely helyesen így szólna: „azokról a dolgokról, amelyekre a 'macskák'-kal referálok, kiderült, hogy nem állatok, hanem robotok”. Katz elmélete azonban a rossz nyelvész elmélete. Először is, az iménti magyarázata annak, hogy miként mondhatjuk: „A macskák robotok”, tetszőleges célra alkalmazható magyarázat, amely *bármilyen* nyelvi megnyilatkozás esetén használható. Ennél fontosabb azonban, hogy Katz elmélete szerint a fent leírt esetben „a macskák robotok” *deviáns*, míg a „nem léteznek macskák ebben a világban” nem deviáns, hanem sztenderd. Nem tagadom, hogy *van* olyan eset, amelyben a „nem léteznek (és nem is léteztek) macskák ebben a világban” lenne a sztenderd: (episztemikus értelemben) lehetséges felfedeznünk, hogy kollektív hallucinációban szenvedtünk. (A „macskák” olyanok, mint a rózsaszín elefántok.) Ám a fent leírt esetben „a macskákról kiderült, hogy a Marsról irányított robotok” bizonyosan nem deviáns, a „nem léteznek macskák a világban” pedig rendkívül deviáns.

15 Lásd H. Putnam: „It Ain't Necessarily So”. In uő., *Mathematics, Matter, and Method: Philosophical Papers, Vol. 1.* (2nd ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 1979, 237-49.

16 J. J. Katz: „Logic and Language: An Examination of Recent Criticisms of Intensionalism”. In K. Gunderson (szerk.): *Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Vol. VII., Language, Mind, and Knowledge*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1975, 36-130.

Katz magyarázata mellel nem csupán nyelvészeti vállalkozásként, hanem mint racionális rekonstrukció is hibás. Bizonyára azért nem használjuk a „macska” szót egy leírás szinonimájaként, mert eleget tudunk a macskákról ahhoz, hogy tudjuk, rendelkeznek egy rejtett szerkezettel, és a bevált tudományos módszertannak megfelelően azokra a dolgokra referálunk mereven a neveikkel, amelyek egy ilyen rejtett szerkezettel rendelkeznek, nem pedig azokra, amelyek véletlenül kielégítenek bizonyos deskripciókat. Persze ha *ismernénk* e rejtett szerkezetet, segítségével megfogalmazhatnánk egy leírást; de itt még nem tartunk. Ebben az értelemben a természetes fajtanevek használata a világhoz való viszonyunk egy fontos jellegzetességét tükrözi: tudjuk, hogy a közös szerkezettel rendelkező dolgok fajtákat alkotnak, de még nem rendelkezünk elég ismerettel ahhoz, hogy leírjuk a rejtett szerkezetek mindegyikét.

Mindazonáltal Katz álláspontja plauzibilisebb a ceruzák, mint a macskák esetében. Úgy gondolom, ismerjük egy szükséges és elégséges feltételét annak, hogy valami *ceruza* legyen, jóllehet ez a feltétel igencsak homályos. Ily módon lehetséges a „ceruza” kifejezést egy laza leírás szinonimájaként értelmezni. Abban az esetben, ha a ceruzákról kiderül, hogy organizmusok, két lehetőség közül választhatunk. Mondhatjuk azt: „A ceruzákról kiderült, hogy organizmusok”, de mondhatjuk azt is: „Nem léteznek ceruzák ebben a világban” – a „ceruza” szót tehát használhatjuk természetes fajtanevként vagy egyetlen kritériumra támaszkodó kifejezésként¹⁷.

Másrészt kétséges, hogy valóban léteznek-e egyetlen kritériumra támaszkodó szavak a természetes nyelvben, kivéve azokat az eseteket, ahol explicit kikötések rögzítik ezt. Nem derülhetne ki, hogy a kardiológusok nem orvosok, hanem a Marsról származó kémek? Válaszold azt, hogy de igen, kiderülhetne, és ezzel feladtad a „kardiológus” és a „szívgyógyász” szinonimitásának tézisé. Úgy tűnik, erős tendencia mutatkozik abban az irányban, hogy az egyetlen kritérium segítségével bevezetett szavaink, természetes fajtanevekéhez hasonló értelemre tegyenek szert, a merev jelölőkre és indexikusokra jellemző vonásokkal együtt. A műtermékek nevei esetén ez a természetes fajtanevekre jellemző értelem tűnik uralkodónak.

(Van egy vicc a betegről, aki éppen az elmegyógyintézetből való elbocsátás előtt áll. Az orvosok faggatják egy darabig, de ő minden kérdésre teljesen épelméjű választ ad. Úgy döntenek, hogy szabadon bocsátják, majd az interjú végén az egyik orvos csak úgy mellékesen megkérdezi: „Mi szeretne lenni, ha kikerül innen?”. „Te-

17 Az egyetlen kritériumra támaszkodó kifejezések fogalmát és az analicitás erre épülő elméletét „The Analytic and the Synthetic” c. tanulmányomban tárgyalom. In *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 33-69.

áskanna”. A vicc nem volna érthető, ha szó szerint elgondolhatatlan volna, hogy egy személy teáskanna legyen.)

Vannak azonban olyan szavak, amelyek majdnem tisztán megtartják egyetlen kritériumra támaszkodó jellegüket. Ezek azok a szavak, amelyek jelentését szóképzéssel kaptuk: *vadász* = *valaki, aki vadászik*.

Az itt adott leírás nem csak a főnevek többségére, hanem egyéb szófajokra is alkalmazható. Az olyan igéknek, mint a „növekedni”, olyan melléneveknek, mint a „piros”, mind indexikus jellege van. Másfelől néhány szinkategorematikus szó jellegében inkább egyetlen kritériumra támaszkodó. Az „egész” kifejezést például megmagyarázhatjuk így: „A hadsereg körülvette a várost” akkor is igaz lehetne, ha az *A* hadosztály nem vett részt a hadműveletben. „Az egész hadsereg körülvette a várost” viszont azt jelenti, hogy a hadsereg minden része (vagyis minden megfelelő egysége: például az *A* hadosztály) részt vett az ige által jelölt tevékenységben.¹⁸

Jelentés

Nézzük, hogy állunk a jelentés fogalmával. Láttuk, hogy egy kifejezés extenzióját nem a beszélő fejében található fogalom rögzíti: ez egyfelől azért van így, mert az extenzió általában *közösségi*leg meghatározott – a nyelvi munkamegosztás legalább annyira valóságos, mint a „tényleges” munkamegosztás –, másfelől pedig azért, mert az extenzió részben *indexikusan* meghatározott. Kifejezéseink extenziója a paradigmáként szolgáló egyes dolgok tényleges természetétől függ¹⁹, és ez a tényleges természet általában nem teljesen ismert a beszélő előtt. A szemantika hagyományos elmélete mindössze két elemről feledkezik meg az extenzió meghatározásakor – a társadalomról és a való világról!

Vizsgálódásunk elején láttuk, hogy a jelentés nem azonosítható az extenzióval. Ugyanakkor nem azonosítható az „intenzióval” sem, amennyiben ez az egyes beszélő által birtokolt *fogalom*. Mihez kezdjünk most?

Két plauzibilis úton indulhatunk el. Az egyik úton ragaszkodunk a jelentés és a fogalom azonosságához azon az áron, hogy feladjuk az elképzelést, amely szerint a jelentés meghatározza az extenziót. Ha erre indulunk tovább, akkor azt mondhatjuk, hogy a „víz” a Földön és az Ikerföldön is ugyanazzal a *jelentéssel* bír, de eltérő az *extenziója*. (Nem csak a *lokális*, hanem a *globális* extenziója is. Az ikerföldi

¹⁸ Ezt a példát Anthony Kroch doktori disszertációjának (MIT, Nyelvészeti Tanszék, 1974) egyik elemzéséből kölcsönöztem.

¹⁹ Nem a Flew-féle paradigma-fogalomra gondolok, amely szerint *K* bármely paradigmája *szükségszerűen* egy *K* (a valóságban).

XYZ nem tartozik az általam kiejtett „víz” szó extenziójába, de beletartozik a hasonmásom által kiejtett „víz” extenziójába, és ez nem csupán azért van így, mert az Ikerföld messze van tőlem, hiszen akármilyen messze legyenek is tőlem térben és időben, a H_2O molekulák beletartoznak az általam kiejtett „víz” szó extenziójába. Továbbá amit én tényellentétesen víznek gondolhatok, az más, mint amit a hasonmásom tényellentétesen „víz”-nek gondolhat.) Míg az „én”-hez hasonló, *abszolút* indexikus szavak esetében ez a helyes út, az általunk vizsgált szavak esetében nem tűnik annak. Vegyük például a „szil” és a „bükk” esetét. Ha ezek „fordítva” lennének az Ikerföldön, akkor minden bizonnyal *nem* mondanánk azt, hogy a „szil” jelentése ugyanaz a Földön és az Ikerföldön, még ha a hasonmásom bükk-sztereotípiája (vagyis amit ő „szil”-nek nevez) megegyezik is az én szil-sztereotípiámmal. Ehelyett azt mondanánk, hogy a hasonmásom idiolektusában a „szil” *bükköt* jelent. Ezért előnyösebbnek tűnik egy másik irányt választani, és a jelentést két entitás rendezett párjával (esetleg rendezett *n*-esével) azonosítani, *amely entitások egyike az extenzió*. (A „jelentésvektor” többi komponensét a későbbiek során adjuk meg.) Így triviálisan igazgá válik, hogy *a jelentés meghatározza az extenziót* (vagyis hogy az extenzió-beli különbség *ipso facto* jelentésbeli különbség), de teljesen elveti az elképzelést, amely szerint ha a hasonmásom és én különböző jelentést tulajdonítunk egy szónak, akkor különböző fogalmakkal *kell* rendelkezünk (vagy különböző pszichológiai állapotban kell lennünk). Ezt az utat követve azt mondhatjuk, hogy a hasonmásom és én *mást értünk* a „szil” kifejezés alatt, de ez nem a pszichológiai állapotainkról szóló állítás lesz. Mindez csupán azt jelenti, hogy a szó általa használt példányainak extenziója különbözik a szó általam használt példányainak extenziójától; de ez az extenzió-beli különbség nem az önmagában vett nyelvi kompetenciánk különbségéből fakad.

Amennyiben ez helyes (és szerintem az), úgy a jelentés hagyományos problémája két problémára bomlik fel. Az első probléma *az extenzió meghatározottságának* magyarázata. Mivel számos esetben az extenziót nem individuálisan, hanem közösségileg, a nyelvi munkamegosztás igénybevételével határozzuk meg, úgy gondolom, ez a probléma tulajdonképpen a szociolingvisztika tárgykörébe tartozik. A probléma megoldása többek között abban állna, hogy részleteiben kibontjuk a nyelvi munkamegosztás működésmechanizmusát. A Kripke által a tulajdonnevekre bevezetett, majd általunk a természetes fajtanemekre, valamint a fizikai mennyiségekre kiterjesztett, úgynevezett „referencia oksági elmélete”²⁰ erre a területre tartozik. Ugyanis az a tény, hogy számos kontextusban az általam kiejtett név példányaihoz ugyanazt a referenst társítjuk, mint a név azon példányaihoz, amelyeket

20 Lásd H. Putnam: „Explanation and Reference”. In uő.: *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 196-214.

az a beszélő ejt ki, akitől a nevet tanultam (tehát hogy a „névadási szertartáson” jelenlévőktől kezdve a referencia beszélőről beszélőre hagyományozódik, jóllehet semmilyen rögzített *leírást* nem adunk át) – ez csupán a referencia meghatározására irányuló közösségi együttműködés speciális esete.

A másik probléma az *egyéni kompetencia* leírása. Jóllehet az extenziót számos esetben közösségleileg határozzuk meg, mégsem fogjuk automatikusan az *S* szó Jones által kiejtett példányaihoz a standard extenziót rendelni, *figyelman kívül hagyva*, hogy Jones hogyan használja *S*-t. Jones-nak rendelkeznie kell bizonyos *S*-hez kapcsolódó képzetekkel és készségekkel, hogy szerepet vállalhasson a nyelvi munkamegosztásban. Amint feladjuk az elképzelést, mely szerint az egyéni kompetenciának elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy meghatározza az extenziót, friss nézőpontból kezdetjük vizsgálni azt.

Ebben a tekintetben tanulságos felismerni, hogy az olyan kifejezések, mint a „tigris” vagy a „víz” meglehetősen különbözőek a tulajdonnevektől. A „Kovács János” tulajdonnevet használhatjuk helyesen anélkül, hogy bármit tudnánk a referensről, azon kívül, hogy „Kovács János”-nak hívják – és akár még ebben is tévedhetünk. („Réges-régen, valamikor az ősidőkben, de legalábbis múlt péntek előtt, Micimackó egy erdőben élt, saját kunyhójában, Kovács János név alatt.”) Ellenben a „tigris” szót nem használhatjuk helyesen (kivéve *per accidens*) anélkül, hogy ne rendelkeznénk számos információval a tigrisekről, vagy legalábbis egy bizonyos tigris-képről. Ebben az értelemben a fogalmaknak *van* köze a jelentéshez.

Ahogy az első probléma vizsgálata tulajdonképpen szociolingvisztikai kérdés, úgy a második probléma vizsgálata tulajdonképpen pszicholingvisztikai kérdés. A következőkben az utóbbit vesszük szemügyre.

Sztereotípiák és kommunikáció

Tegyük fel, hogy egy beszélő semmivel többet nem tud a „tigris” kifejezés extenziójáról, mint hogy az fizikai objektumok egy halmaza. Ha minden más tekintetben normális nyelvi kompetenciával rendelkezik, akkor *bizonyos* mondatokban tudja használni a „tigris” szót: például „a tigrisek rendelkeznek tömeggel”, „a tigrisek térben kiterjedtek”, „adj egy tigrist”, „az egy tigris?” stb. Továbbá a „tigris” *közösségleileg meghatározott* extenziója ezekben a mondatokban a standard extenzió lesz (vagyis a tigrisek halmaza). Mégsem mondanánk egy ilyen beszélőről, hogy ismeri a „tigris” szó jelentését. Miért?

Mielőtt megpróbálunk felelni erre a kérdésre, fogalmazzuk meg egy kicsit másképp. Azt fogjuk mondani, hogy valaki *elsajátította* a „tigris” kifejezést, ha

képes úgy használni, hogy (1) a használata kiállja a próbát (vagyis mások nem mondják róla, hogy „nem tudja, *mi az a tigris*”, „nem ismeri a 'tigris' szó jelentését” stb.), és (2) a világban, illetve a saját nyelvi közösségében elfoglalt pozíciója összességében olyan, hogy idiolektusában a „tigris” kifejezés közösségileg meghatározott extenziója a tigrisek halmaza. Az (1)-es kitétel nagyjából azt jelenti, hogy az előző bekezdésben említett hipotetikus beszélőhöz hasonló esetek nem tartoznak azok közé, akik elsajátították a „tigris” (vagy bármely más) kifejezést. Bizonyos esetekben mondhatjuk, hogy *részlegesen elsajátították a szót*; de engedjék meg, hogy ezt a kérdést későbbre halasszuk. A (2)-es kitétel azt jelenti, hogy a miénkkal megegyező nyelvi szokásokkal rendelkező, ikerföldi beszélők kizárólag akkor tartoznak azok közé, akik elsajátították a „tigris” szót, ha idiolektusukban a „tigris” extenziója a tigrisek halmaza. Az előző szakaszok hozadéka éppen az, hogy pusztán abból, hogy az ikerföldi nyelvi szokások megegyeznek a földiekkel, *nem* következik, hogy ikerföldi dialektusban (vagy idiolektusokban) a „tigris” extenziója a tigrisek halmaza: az ikerföldi „tigrisek” természete is számít. (Amennyiben például az ikerföldi organizmusok szilikon-alapú felépítéssel rendelkeznek, akkor az ottani „tigrisek” valójában nem tigrisek, jóllehet a laikus ikerföldi beszélő nyelvi szokásai tökéletesen azonosak a földi beszélőkével.) Ily módon a (2)-es kitétel azt jelenti, hogy ebben az esetben úgy döntöttünk, hogy az ikerföldi beszélők nem sajátították el a mi „tigris” szavunkat (jóllehet elsajátítottak egy másik szót, amelyet a miénkkal megegyező módon írnak és ejtenek).

Azért vezetjük be ezt a beszédmodort, mert az „ismeri a 'tigris' szó jelentését?” kérdés részrehajló azon elmélet javára, amely szerint egy szót elsajátítani annyi, mint birtokába jutni valaminek, amit a szó „jelentésének” hívunk. Azonosítsuk ezt a dolgot egy fogalommal, és máris visszajutottunk ahhoz az elmülethez, amely szerint egy szó elsajátításának elégséges feltétele, ha a szót a megfelelő fogalomhoz társítjuk (vagy általánosabban fogalmazva: ha a megfelelő, kapcsolódó pszichológiai állapotban vagyunk) – vagyis ahhoz az elmülethez, amelyet mindeddig cáfolni igyekeztünk. Így a továbbiakban „elsajátítani” fogunk szavakat ahelyett, hogy „megtanulnánk a jelentésüket”.

Most újrafogalmazhatjuk a kérdést, amellyel a szakasz kezdődött. A fent bemutatott beszélő nyelvhasználata nem állja ki a próbát, jóllehet nem teszi szükségessé, hogy nem-standard extenziót rendeljünk az ő idiolektusában előforduló „tigris” szóhoz. De miért nem állja ki a próbát?

Tegyük fel, hogy hipotetikus beszélőnk egy hógolyóra mutat, és azt kérdezi, hogy „ez egy tigris?”. Nyilvánvalóan nem sok értelme lesz *vele* tigrisekről beszélgetni. Az értelmes kommunikáció feltételezi, hogy a beszélgető felek tudnak valamit arról, amiről beszélnek. Persze nap mint nap hallunk embereket olyan dolgokról

„kommunikálni”, amelyekről nyilvánvalóan semmit nem tudnak; csakhogy az, aki egy hógolyóra mutatva azt kérdezi, hogy „ez egy tigris?” zavarba ejtő mértékben tesz túl azon, aki úgy gondolja, hogy a Vancouver fogja megnyerni a Stanley Kupát, vagy hogy a vietnámi háború a dél-vietnámiak érdekében zajlott. Azoknak a problémájára, akik azt hiszik, hogy a Vancouver fogja megnyerni a Stanley Kupát, illetve hogy a vietnámi háború a dél-vietnámiak érdekében zajlott, nyilvánvalóan nem orvosolható nyelvi konvenciók elsajátításával; de az, hogy valaki a fenti, zavarba ejtő értelemben ne tudja, hogy miről beszél, kiküszöbölhető nyelvi konvencióink segítségével. Azt szeretném állítani, hogy egy beszélőnek tudnia *kell* valamit a (sztereotipikus) tigrisekről, hogy azok közé tartozzon, akik elsajátították a „tigris” szót; tudnia *kell* valamit a szilekről (vagy legalábbis azok sztereotípiájáról), hogy azok közé tartozzon, akik elsajátították a „szil” szót; stb.

Ennek az elgondolásnak nem szabadna különösebben meglepőnek lennie. Végül is azt sem hagyjuk, hogy valaki anélkül vezessen közutakon, hogy átment volna néhány teszten, amelyek megállapítják, hogy rendelkezik egy *minimális* szintű kompetenciával; valamint nem látunk vendégül vacsorára olyan embereket, akik nem tanultak meg késsel-villával enni. A nyelvi közösségnek is megvannak a maga minimum-elvárásai, úgy a szintakszis, mint a „szemantika” terén.

Ugyanakkor az elvárt minimális kompetencia természete nagyban függ mind az adott kultúrától, mind a tárgyerületről. A mi kultúránkban elvárjuk a beszélőktől, hogy tudják, hogy néznek ki a tigrisek (feltéve, hogy elsajátítják a „tigris” szót, ami gyakorlatilag kötelező); de nem várjuk el tőlük, hogy tisztában legyenek a szilek megjelenésének apró részleteivel (például a levelek alakjával). A magyarul beszélőktől saját *nyelvi közösségük elvárja*, hogy meg tudjanak különböztetni egy tigrist egy leopárdtól; de nem várja el, hogy különbséget tudjanak tenni a szilek és a bükkök között.

Ez könnyen alakulhatott volna másként. Képzeljünk el indián törzset (nevezük őket cheroquoi-nak), amely *uhaba'*-nak hívja a szilt, és *wa'arabi*-nak a bükköt, és amely *kötelezővé* teszi tagjai számára, hogy felismerjék a különbséget. Egy olyan cheroquoi-ról, aki nem ismer fel egy szilt, azt mondanák, hogy nem tudja, mi az az *uhaba'*, nem ismeri az *uhaba'* szó jelentését (esetleg nem ismeri a szót, vagy nem *rendelkezik* a szóval); éppen úgy, ahogy egy magyarul beszélőről is azt mondanánk, hogy nem tudja, mi az a tigris, nem ismeri a „tigris” szó jelentését, ha nem tudná, hogy a tigrisek csíkosak (persze ha legalább azt tudja, hogy a tigrisek nagyméretű macskafélék, akkor azt mondhatjuk, hogy ismeri a jelentés egy részét, vagy részleges

ismeretei vannak a szó jelentéséről), stb. Ebben az esetben az *uhaba'* „szil”-ként, illetve a *wa'arabi* „bükk”-ként való fordítása a mi elképzelésünk szerint csak *megközelítőleg* lenne pontos. Ebben az értelemben a radikális fordítás²¹ komoly nehézséget jelent, de ez a nehézség nem azonos a Quine által tárgyalt absztrakt problémával.²²

Mik a sztereotípiák?

A „sztereotípiá” fogalmát a University of Washingtonon és a Minnesota Center for the Philosophy of Science-ben, 1968-ban tartott előadásaimban vezettem be. A később megjelent „Is Semantics Possible?”²³ továbbviszi ugyanazt a gondolatmenetet, a jelen tanulmányban pedig szeretném újra bevezetni a fogalmat, illetve választ adni néhány vele kapcsolatban felmerült kérdésre.

Mindennapi szóhasználatunkban a „sztereotípiá” egy konvencionális (gyakran rosszindulatú és messzemenően pontatlan) elképzelés arról, hogy *X* hogy néz ki, mit csinál, vagy micsoda. Nyilvánvalóan én is kihasználom a mindennapi szóhasználat bizonyos jellegzetességeit. A rosszindulatú sztereotípiák nem foglalkoztatnak (attól eltekintve, ahol a nyelv maga rosszindulatú); de foglalkoztatnak az esetenként téves, konvencionális elképzelések. Azt szeretném állítani, hogy pontosan eféle konvencionális elképzelések kapcsolódnak a „tigris”, az „arany” stb. szavakhoz, továbbá hogy ebben kimerül mindaz, ami a „fogalom”-elméletből igaz.

E szerint ha valaki ismeri a „tigris” jelentését (vagy terminológiai döntésünk értelmében: elsajátította a „tigris” szót), tudnia kell, hogy a sztereotipikus tigrisek csíkosak. Pontosabban a tigriseknek (többek között) van egy olyan sztereotípiája is, amely a nyelvi közösség által mint olyan megkövetelt; ismernie kell tehát ezt a sztereotípiát és (implicit módon) tudnia, hogy ez szükséges. Ahhoz, hogy a szó elsajátítása sikeresnek számítsa, a sztereotípiának tartalmaznia kell a csíkosság tulajdonságot.

Az, hogy egy tulajdonság (pl. a csíkosság) része az *X* szóhoz társított sztereotípiának, nem jelenti azt, hogy analitikus igazság az, hogy minden *X* rendelkezik ezzel a tulajdonsággal, vagy az, hogy a legtöbb *X* rendelkezik ezzel a tulajdonsággal,

21 A kifejezés Quine-tól származik (*Word and Object*): közös kulturális háttérből vagy nyelvi rokonságból eredő segítség nélküli fordítást jelent.

22 Az egyetlen helyes radikális fordítás állítólagos lehetetlenségéről lásd H. Putnam: „The Refutation of Conventionalism?”. In uő., *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 153-91.

23 H. Putnam: „Is Semantics Possible?”. In uő.: *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 139-52.

vagy az, hogy minden normális *X* rendelkezik ezzel a tulajdonsággal, vagy az, hogy néhány *X* rendelkezik ezzel a tulajdonsággal.²⁴ A háromlábú tigrisek és az albinó tigrisek nem logikailag ellentmondó entitások. Annak felfedezése, hogy sztereotípiáink a természetes fajta nem-normális vagy nem-reprezentatív elemein alapulnak, nem egy logikai ellentmondás felfedezését jelenti. Attól, hogy a tigrisek elveszítenék csíkjaikat, nem szünnének meg tigrisnek lenni, ahogy az sem szükségszerű, hogy a pillangók, szárnyaik elvesztése esetén megszűnnének pillangónak lenni.

(Valójában a helyzet sokkal bonyolultabb ennél. Lehetséges egy szónak, mint pl. a pillangó, olyan értelemet adni, amely szerint a pillangók már nem lennének pillangók, ha – mondjuk mutáció révén – elveszítenék szárnyaikat. A „pillangó” egyik lehetséges értelmében tehát analitikus, hogy „a pillangók rendelkeznek szárnyakkal”. Azonban azt hiszem, hogy a kifejezés legfontosabb értelme szerint a szárny nélküli pillangók még mindig pillangók lennének.)

Ezen a ponton az olvasóban felmerülhet, hogy miféle értékkel bír a nyelvi közösség számára az, hogy rendelkezik sztereotípiákkal, ha a sztereotípiában foglalt „információ” nem feltétlenül helyes. De nincs ebben semmi rendkívüli. A legtöbb sztereotípiát ténylegesen a kérdéses osztály paradigmatisz tagjainak tulajdonságait foglalja magában. Még ott is, ahol a sztereotípiák tévesek, a tévedés jellege fényt vet arra a szerepre, amelyet a sztereotípiák normális esetben betöltenek a kommunikációban. Az arany sztereotípiája például magában foglalja a *sárga* tulajdonságot, jóllehet a vegytiszta arany majdnem fehér. Azonban az ékszerüzletben látott arany (a benne található réznek köszönhetően) jellemzően sárga, így a tulajdonság jelenléte a sztereotípiában még hasznos is a laikusok számára. A „boszorkány” szóhoz társított sztereotípiák még inkább tévesek, legalább is, ha egzisztenciális súllyal értjük. A hit, hogy a boszorkányok az ördöggel kötöttek szerződést, betegséget és halált okoznak, stb. (és mindemellett ténylegesen léteznek) csak a boszorkányelmélet keretein belül könnyíti meg a kommunikációt. Nem könnyíti meg a kommunikációt egyetlen olyan helyzetben sem, ahol inkább a világgal, semmint a többi beszélő elméletével való meggyőzés a fontos. (Valójában úgy beszéltek a sztereotípiáról, amint az New Englandben létezett, három évszázaddal ezelőtt; manapság az is része a sztereotípiának, hogy a boszorkányok nem *valóságos* létezők, miáltal a boszorkányelmélet kártékony hatásai semlegesítődtek). Azonban a tény, hogy nyelvünkben van *néhány* sztereotípiát, amely sokkal inkább gátolja, mintsem megkönnyíti a világhoz való hozzáférésünket, mindössze arra mutat rá, hogy nem vagyunk tévedhetetlen lények; hogyan is lehetnénk? A helyzet az, hogy aligha

²⁴ Lásd H. Putnam: „Is Semantics Possible?”. In uő.: *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 139-52.

volnánk képesek credményesen kommunikálni, ha sztereotípiáink többsége nem volna kellőképp pontos.

A sztereotípiák „operacionális jelentése”

Kényesebb kérdés a következő: milyen mértékben lehetséges „operacionálisan definiálni” a sztereotípia fogalmát? Rendkívül óvatosnak kell itt lennünk. A természettudományok azon törekvése, hogy a kifejezéseiknek *szó szerinti* operacionális definíciót adjanak, nyilvánvalóan kudarcot vallott; és semmi okunk azt gondolni, hogy a kísérlet – a fizikában vallott kudarca ellenére – sikeres lehet a nyelvészetben. Bizonyos esetekben úgy tűnik, hogy Quine érvei a jelentésemélet lehetőségével szemben a nyelvészetben belül megfogalmazható operacionális definíciók követelményére redukálhatók; ha tényleg ez lenne a helyzet, figyelmen kívül hagyhatjuk érveit. Gyakran előfordul azonban, hogy – ha a való világban nem is – idealizált körülmények között a kifejezések rendelkeznek operacionális definícióval. Amint az idealizációkkal gyakran megesik, ezen „operacionális definíciók” megfogalmazása heurisztikus értékkel bír. Ez csak akkor félrevezető, ha az operacionális definíciót többnek tartjuk, mint praktikus idealizációt. Így megkérdezhetjük: mi az operacionális jelentése annak a kijelentésnek, hogy a szónak ez és ez a sztereotípiája; mindezt anélkül, hogy egyúttal azt is feltételeznénk, hogy a válasz teoretikus magyarázatot ad arra, hogy mi a sztereotípia.

Annak teoretikus magyarázata, hogy mi a sztereotípia, a *nyelvi kötelezettség* fogalmából indul ki. (A fogalmat alapvetőnek gondolom a nyelvészet szempontjából, és nem próbálom megmagyarázni itt.) Az, hogy a csíkosság része a „tigris” (nyelvi) sztereotípiájának, azt jelenti, hogy annak, aki elsajátítja a „tigris” szót, *kötelező* elsajátítani azt az információt, hogy a sztereotipikus tigrisek csíkosak, a „kötelező” ugyanazon értelmében, amelyben a magyarul beszélőnek kötelező jelezni, hogy az oroszlánokról egyes vagy többes számban beszél. Könnyedén leírható e hipotézis idealizált kísérleti tesztje: vezessünk be egy szereplőt, akit a nyelvész *segédjének* nevezhetünk. A segéd egy olyan felnőtt (vagy legalább is úgy tesz, mintha egy olyan felnőtt lenne), aki mindent egybevérvé kiválóan beszél magyarul, de akinek életéből valamilyen oknál fogva (idegen kultúrában, esetleg kolostorban nevelkedett) teljesen kimaradt a „tigris” szó elsajátítása. A segéd kimondja a „tigris” szót, vagy még inkább rámutat (mint aki nem biztos abban, hogyan is ejtik a szót), és megkérdezi: „Mit jelent ez a szó?”, vagy „Mi ez?”, vagy valami ilyesmit. Figyelmen kívül hagyva mindazt, ami a gyakorlatban balul sülni lehet a kísérletben, hipotézisünkben az következik, hogy a megkérdezettnek jellemzően közölnie kell a segéddel, hogy a tigrisek többek között csíkosak.

A segédre való támaszkodás helyett a nyelvész tanulmányozhatná a gyermekeket, amint magyarul tanulnak. Ám amikor a gyermekek megtanulják anyanyelvüket, közel sem úgy tanítják őket, amint azt a filozófusok feltételezik; megtanulják, anélkül hogy tanították volna őket, amint azt Chomsky hangsúlyozta. Néha azonban kétség kívül feltesznek olyan kérdéseket, mint: „Mi az, hogy tigris?”, és hipotézisünk azt implikálja, hogy ezekben az esetekben is a megkérdéztetnek többek között el kell mondania, hogy a tigrisek csíkosak. Problémát jelent ez esetben az, hogy a válaszadók többnyire a szülők, és figyelembe kell vennünk, hogy épp ráérnek-e, milyen a hangulatuk, odafigyelnek-e stb.

Könnyen meg lehetne határozni hipotézisünk számos további „operacionális” következményét, de ennek nem lenne különösebb értéke. A helyzet az, hogy mi magunk teljesen kompetens beszélői vagyunk a magyar nyelvnek, pokoli jó érzékkel rendelkezünk azzal kapcsolatban, hogy mik a nyelvi kötelezettségeink. Azt színelelni, hogy a marslakók helyzetében vagyunk a magyar nyelv vonatkozásában, nem a módszertani világossághoz vezető út; végül is a transzformációs nyelvészet is az operacionális megközelítés feladásával terebélyesedett valódi tudományá.

Így ha bárki is megkérdézné tőlem a „tigris” jelentését, pontosan tudnám, mit mondjak neki. Azt mondanám, hogy a tigrisek macskafélék, valamit a méretükről, hogy sárgák fekete csíkokkal, hogy vadak, és hogy (néha) a dzsungelben élnek. A kontextustól és kérdésének okától függően más dolgokat is mondhatnék neki, de a fenti dolgokat, kivéve talán a dzsungellel kapcsolatosat, *kötelezőnek* tartanám közölni. Nem szükséges kísérleteket végezni, hogy tudjam, ezt tartom kötelezően közlendőnek, és biztos vagyok benne, hogy nagyjából ez az, aminek közlését más beszélők is kötelezőnek tartják. Természetesen van némi eltérés az egyes idiolektusok között; a csíkokkal rendelkezés (eltekintve az alak-háttér relációktól, például fekete csíkok sárga alapon, ahogy én látom őket, vagy sárga csíkok fekete alapon?) minden normális idiolektusban megtalálható lenne, de néhány beszélő kötelezőnek tekintené közölni azt, hogy a tigrisek (sztereotipikusan) a dzsungelben élnek, míg mások nem tartanák ezt fontosnak. Az is lehet, hogy bizonyos szintaktikai jegyek alapján a sztereotípiát néhány tulajdonságát (macskaféle, csíkos) kötelezőnek, míg másokat *opcionálisnak* tekintenek. De most nem foglalkozunk tovább ezzel a lehetőséggel.

Quine „Két dogmája” újragondolva

Az empirizmus két dogmája című írásában Quine erőteljes és jótékony hatású támadást indított az éppen divatját élő analitikus-szintetikus megkülönböztetés ellen. A megkülönböztetés valóságos filozófiai emberevővé nőtte ki magát: analitikusság

mint szükségszerűség, *mint* elvi felülbíráhatatlanság, *mint* olyan igazság, amelyet az adott filozófus éppen ki szeretett volna küszöbölni. Azonban Quine támadása bizonyos szempontból túl messzire ment; úgy érzem, az analitikus állítások egy korlátozott halmaza megmenthető.²⁵ Fontosabb, hogy később maga Quine és mások is úgy értékelték a támadást, hogy az analitikus-szinteritikus megkülönböztetés összeomlása a jelentés fogalmát is maga alá temeti. Mint azt nyilvánvalóvá is tettem, egyetértek azzal, hogy a jelentés hagyományos fogalma komoly problémákkal küszködik, jelen tanulmány célja mégis sokkal inkább konstruktív, mintsem destruktív. A jelentésfogalom revízióját, nem pedig sírba juttatását szeretnénk elérni. Érdemes megvizsgálni tehát, hogy Quine érvei minként boldogulnak revízióinkkal szemben.

Quine analiticitással szembeni érve alapvetően arra redukálható, hogy a fogalom nem nyilvánul meg egyértelműen a viselkedésben. Érvelése szerint (megintcsak kissé leegyszerűsítve) alapvetően két jelölt pályázhat az analiticitás viselkedésbeli indikátorának szerepére, és – bár eltérő okokból – egyik sem kielégítő. Az első indikátor a centralitás: számos kortárs filozófus akkor nevez egy mondatot analitikusnak, ha egy közösség (mondjuk az oxfordi professzorok) immunisnak tartja a revízióval szemben. Quine meggyőző érvei szerint azonban a revíziótól való maximális immunitás nem az analitikus kijelentések kizárólagos kiváltsága. Éppenséggel a fizika alapvető törvényei (pl. az energia-megmaradás törvénye) is a revízióval szembeni maximális immunitásnak örvendhetnek, jóllehet aligha szokásos vagy elfogadott analitikusnak tekinteni őket. Quine azonban nem csupán annak tarthatatlanságára támaszkodik, hogy minden olyan kijelentés, amelyet rendkívül vonakodva adunk fel, analitikus; rámutat arra, hogy a „revíziótól való immunitás” a tudomány tényleges történetében csupán *fokozat kérdése*. A racionális tudomány tényleges gyakorlatában nem létezik a revíziótól való *abszolút* immunitás. Így az analiticitásnak a revízióval szembeni immunitással való azonosítása két alapvető ponton változtatja meg a fogalmat: az analiticitás fokozat kérdésévé válik, és eltűnnek az abszolút értelemben analitikus mondatok. Ez olyan mértékű eltávolodást jelentene a klasszikus, Carnap, Ayer és mások által képviselt analiticitás-fogalomtól, hogy ha *erről* szeretnénk beszélni, akkor Quine szerint kevésbé volna félrevezető egy teljesen új terminus – mondjuk a *centralitás* – bevezetése.

A másik viselkedésbeli indikátor az, ha a mondatot „*analitikus*”-nak hívják. Valóban akadnak filozófusok, akik az analiticitás kritériumának azt tartják, hogy képzett adatközlők (mondjuk az oxfordi professzorok) analitikusnak tartják a mondatot. Ezen ismertetőjegy variánsai a következők: a mondat levezethető olyan

25 Lásd: H. Putnam: „The Analytic and the Synthetic”. In uő.: *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 33-69.

mondatok véges halmazából, amely fölé olyasvalaki, akivel Carnap a tanár-diák reláció szerinti őse relációban áll, odaírta a „jelentéspotztulátum” kifejezést; a mondat megkapható a logika valamely törvényéből olymódon, hogy szinonimát szinonimára cserélünk. Ez utóbbi variáns ígéretesnek tűnik, de Quine szembe-szegezi vele a kérdést: „Mi a szinonimitás kritériuma?”. Az egyik lehetséges kritérium szerint az S_1 és S_2 szavak akkor és csak akkor szinonimák, ha a $\forall x(x \text{ az } S_1 \text{ extenziójában van} \equiv x \text{ az } S_2 \text{ extenziójában van})$ bikondicionális *analitikus*; de ez azonnali körbenforgáshoz vezet. Egy másik szerint az S_1 és S_2 szavak akkor és csak akkor szinonimák, ha képzett adatközlők szinonimáknak *nevezik* őket; de ez épp a második ismertetőjegyünk kissé megváltozott formában. Ígéretesebbnek tűnik a következő próbálkozás: S_1 és S_2 szavak akkor és csak akkor szinonimák, ha *salva veritate* felcserélhetők kontextusok egy alkalmas osztályának minden elemében. Quine azonban meggyőzően mutatja meg, hogy ez a javaslat is körbenforgáshoz vezet. Így a második ismertetőjegy a következőre redukálódik: egy mondat akkor analitikus, ha ő maga vagy a mondathoz egy bizonyos, pontosan meghatározott módon kapcsolódó kifejezés, illetve kifejezésekből álló rendezett párok, illetve kifejezések egy halmaza, egy olyan osztályához tartozik, amelynek elemeire képzett adatközlők egy bizonyos *zörej*t alkalmaznak: azt, hogy „analitikus”, vagy hogy „jelentéspotztulátum”, vagy hogy „szinonima”. E javaslat szerint végül is az „analitikus”, stb. nem más mint egy magyarázatlanul hagyott zörej.

Jóllehet Quine nem tárgyalja ezt explicit módon, nyilvánvaló, hogy a két, nem kielégítő viselkedésbeli indikátor összekapcsolásával sem nyerhetünk kielégítőbb ismertetőjegyet. Ha egy mondat analiticitását azzal magyarázzuk, hogy centrális és „analitikus”-nak hívják, ezzel azt állítjuk, hogy az analitikus mondatok a centrális mondatok egy részosztályát alkotják, anélkül azonban, hogy bármit is mondanánk arról, miben is áll a részosztály kitüntetettsége. Végeredményben Quine konklúziója az, hogy az analiticitás vagy rosszul értelmezett centralitás vagy semmi.

Quine átütő erejű érvei ellenére, számos filozófus továbbra is visszaélt az analiticitás fogalmával, gyakran összekeverve a centralitás feltételezett legmagasabb fokával. Quine alternatíváival szembesülve úgy döntöttek, hogy az analiticitást a centralitással azonosítják, és megfizetik döntésük árát – az árát, hogy olyan egyértelműen szintetikusnak tűnő mondatokat kénytelenek az analitikusok közé sorolni, mint pl. a „térnek három dimenziója van”, továbbá hogy a cáfoló erejű bizonyítékok ellenére ragaszkodniuk kell ahhoz az állásponthoz, hogy a tudományban létezik abszolút immunitás a revízióval szemben. Ez az irány is zsákutcának bizonyul azonban, ha Quine érvét egy fontos reichenbach-i érveléssel kombináljuk.

Reichenbach²⁶ megmutatta, hogy létezik elvek egy olyan *halmaza*, amely elveket Kant kivétel nélkül szintetikus *a priori*-nak tartott volna, de amelyek konjunkciója inkompatibilis a speciális relativitás és az általános kovariancia elveivel. (Ezek közé tartozik a normális indukció, a tér folytonossága, és a tér euklideszi jellege.) Egy kantiánus konzisztens módon ragaszkodhat az euklideszi geometriához bármí áron; de ebben az esetben a tapasztalat rákényszerítheti, hogy feladja a normális indukciót vagy a tér folytonosságát. Vagy pedig konzisztensen kitarthat a normális indukció és a tér folytonossága mellett bármí áron; de ebben az esetben a tapasztalat arra kényszerítheti, hogy feladja az euklideszi geometriát (ez akkor következik be, ha a fizikai tér még csak nem is homeomorf egy euklideszi térrel). A Schilpp-féle gyűjteményes kötetben²⁷ megjelent tanulmányában Reichenbach lényegét tekintve ugyanazt az érvet fogalmazza meg valamelyes eltérő formában.

A jelen kontextusunkra alkalmazva ez azt mutatja meg, hogy léteznek olyan elvek, amelyeket az analiticitás felfűjt fogalmától elragadtatott filozófusok, illetve mindenekelőtt azok, akik az analiticitást a (maximális) felülbíráhatatlansággal azonosítják, analitikusnak tekintenek, de amely elvek konjunkciója tesztelhető, empirikus következményeket von maga után. Következésképp vagy egyszer és mindenkorra fel kell adnunk az analiticitás azonosítását a centralitással, vagy fel kell adnunk azt az elképzelést, mely szerint az analiticitás zárt a konjunkcióra nézve, vagy pedig kénytelenek leszünk lenyelni a sajnálatos következményt, hogy egy analitikus mondatnak lehetnek tesztelhető, empirikus konzekvenciái (és hogy ily módon egy *analitikus* mondatról kiderülhet, hogy *empirikusan hamis*).

Mellesleg az sem véletlen, hogy azok a mondatok, amelyeket Kant szintetikus *a priori*-nak tartott volna, korunk empiristái szerint analitikusak lennének; éppen azért fűjták fel az analiticitás fogalmát, hogy kiküszöböljék a kanti problémát úgy, hogy az *a prioricitást* azonosították az analiticitással, majd az analiticitást a konvenció általi igazsággal. (Quine ezt az utolsó lépést is megsemmisítő kritikával illette, de ennek tárgyalása eltérítene minket a tárgytól.)

Más filozófusok úgy próbálták megválaszolni a quinc-i kérdést, hogy megkülönböztették a *mondatokat* a *kijelentésektől*: azzal egyetértének, hogy minden *mondat* felülbíráható, de bizonyos *kijelentések* nem azok. Egy mondatot felülbírálni nem egyenlő azzal, hogy megváltoztatjuk a véleményünket a mondat által korábban kifejezett kijelentésről – tudniillik abban az esetben nem, ha a felülbírálat után a mondat (azaz a szintaktikai egység és a hozzá tartozó jelentés) nem szinonim a

26 H. Reichenbach: *The Theory of Relativity and A Priori Knowledge*. Berkeley: University of California Press, 1965, 31.

27 P. A. Schilpp (ed.): *Albert Einstein: Philosopher-Scientist*. New York: Harper and Brothers Publishers, 1951.

felülbírálat előtti mondattal, vagyis ha jelentésváltozásról, nem pedig az elmélet változásáról beszélünk. Csakhogy (1) ez azonnal arra a javaslatra redukálódik, hogy az analiticitást a szinonímia segítségével magyarázzuk; és (2) ha van valami, amivel Quine minden kétséget kizáróan gazdagította a filozófiát, akkor az az a felismerés, amely szerint a jelentés megváltozása nem különíthető el élesen az elmélet megváltozásától. Jóllehet nem értünk egyet Quine-nal abban, hogy a jelentésváltozás meghatározhatatlan, ebből nem következik, hogy a „jelentésváltozás vagy elméletváltozás” dichotómia fenntartható. Ha felfedezzük, hogy nem-euklideszi világban élünk, akkor ez megváltoztathatja az „egyenes vonal” fogalmát (ez abban a némiképp valószínűtlen esetben következne be, ha valami olyasmi, mint a párhuzamossági axióma részét képeznék az egyenesség sztereotípiájának); de ez nem *pusztán* jelentésváltozás lesz. Nevezetesen nem az *extenzió* változásáról lenne szó: következésképp nem volna helytálló azt mondani, hogy a párhuzamossági axióma igaz volt „a szavak korábbi értelmében”. Abból, hogy *M* mondat feladásával jelentésváltozás járna együtt, nem következik, hogy *M* igaz. Előfordulhat, hogy a jelentések nem fedik le a világot; és empirikus felfedezések kikényszeríthetnek jelentésváltozást.

Jóllehet ebben a tanulmányban nem az analiticitás fogalmát próbáljuk megvilágítani, fejtegetésünk tárgya (a jelentés fogalma) szoros rokonságban áll azzal. Ebből következően úgy tűnhet, hogy Quine ellenérvei a mi kísérletünket is érintik. Vizsgáljuk meg ezt közelebbről.

A mi elképzelésünk szerint tökéletesen értelmes azt mondani, hogy a csíkosság részét képezi a „tigris” jelentésének. De ezen elképzelés szerint ebből nem következik, hogy „a tigrisek csíkosak” analitikus. Előfordulhat, hogy egy mutáció eredményeképp minden tigris albínó lesz. A kommunikáció feltételezi, hogy rendelkezem egy tigris-sztereotípiával, amely tartalmaz csíkokat, és hogy te is rendelkezel egy tigris-sztereotípiával, amely tartalmaz csíkokat, valamint hogy én tudom, hogy a tiéd is tartalmaz csíkokat, és te is tudod, hogy az enyém tartalmaz csíkokat, és hogy tudod, hogy tudom, hogy tudod... (és így tovább, à la Grice, a végtelenbe). De nem feltételezi, hogy bármelyik tényleges sztereotípia *helyes*, vagy hogy sztereotípiáink többsége örökre helyes marad. A nyelvi kötelező érvényűség nem lehet a felülbírálatatlanság vagy akár az igazság mutatója; következésképp ragaszkodhatunk hozzá, hogy „a tigrisek csíkosak” részét képezi a „tigris” jelentésének anélkül, hogy az analiticitás problémáinak csapdájába esnénk.

Ily módon Quine analiticitás és centralitás azonosítása ellen felhozott érvei nem irányulnak az ellen, hogy azonosként kezeljük azt, hogy egy tulajdonság *X* „jelentésének részét képezi” azzal, hogy ez a tulajdonság kötelező érvénnyel hozzátartozik *X* sztereotípiájához. De mi a helyzet Quine „zörcs”-argumentumával?

Persze az, hogy az emberek mit *mondanak* – beleértve az explicit metanyelvi megjegyzéseket is –, ugyanúgy fontos a „szemantikában”, ahogy a szintaxisban is az. Ezért van az, hogy ha valaki egy *kagylóra* mutatva megkérdezi, hogy „ez egy tigris?”, akkor a többiek jó eséllyel hahotázásban törnek ki. (Miután ezt abbahagyták) lehet, hogy azt fogják mondani, hogy „nem ismeri a 'tigris' jelentését”, vagy „nem tudja, hogy mik azok a tigrisek”. Az efféle megjegyzések hasznosak lehetnek a nyelvész számára. De a sztereotípiát nem az efféle megjegyzések segítségével *határozzuk meg*. Azt mondani, hogy a „nagymacska-szerűség” része a „tigris” jelentésének, nem pusztán annyi, mint azt mondani, hogy a „tigris” használata valami nem nagymacska-szerűre (ami nem is egy tigris), bizonyos *zörejeket* váltana ki. Sokkal inkább azt állítjuk ezzel, hogy a beszélők a „tigris” szó elsajátítása során jutnak azon információ birtokába, amely szerint „a tigrisek (sztereotipikusan) nagymacska-szerűek”, továbbá hogy kötelességüknek érzik garantálni, hogy akiknek megtanítják a szó használatát, azok hasonlóképpen tegyék ezt. A nyelvi közösségbe való belépéshez minimálisan szükséges készségekről szóló információ, tartalommal bíró információ; a Quine által kifogásolt körkörösség itt nem merül fel.

Radikális fordítás

Amit az elméletünk (legalábbis magától) nem old meg, az a „radikális fordítás” (vagyis egy teljesen idegen nyelvről/kultúrából történő fordítás) quine-i problémája. A fenti, hipotetikus cheroquoi nyelv magyarra fordításánál nem támaszkodhatunk a sztereotípiák összehasonlítására, mert például ahhoz, hogy megtudjuk, mi a *wa'arabi* sztereotípiája, már cheroquoi mondatokat kell fordítanunk. Másfelől a fordításfüggvényt *erősen* korlátozza az a kényszer, hogy a sztereotípiák tekintetében minden cheroquoi szót a hozzá tartozó (vagy legalább nagyjából hozzá tartozó, tekintve, hogy számos esetben a teljes megegyezés nem elérhető) magyar szóval kell párosítania. Amint sikerült lefordítanunk az alapvető cheroquoi szókincset, neki láthatunk a sztereotípiák feltárásának, és ezek egyszerre fognak arra szolgálni, hogy korlátozzák a jövőbeni fordításokat, valamint hogy ellenőrizzük a fordításfüggvény már elkészült részének belső helyességét.

Ahol meg tudunk is határozni sztereotípiákat (mondjuk az „alapvető szókincs” egy kísérleti fordításához viszonyítva), ott sem lesznek ezek általában elégségesek ahhoz, hogy meghatározzanak egy bizonyos fordítást. Így a német *Ulme* és *Buche* szavak sztereotípiája ugyanaz, mint a szilé; de az *Ulme* szilt jelent, a *Buche* pedig bükköt. A német nyelv esetében az a tény, hogy a *Buche* és a bükk rokon eredetű szavak esetleg mutathatná a helyes fordítást (jóllehet a rokon eredet semmire nem

garancia – az esetek többségében a rokon eredetű szavak nem szinonimák); de a görög esetében nem áll rendelkezésünkre efféle fogódzó annak eldöntéséhez, hogy az *ὄξυα*, és a *πτελέα* szavak közül melyik jelent szilt és melyik bükköt; ehhez találnunk kellene egy görögöt, aki meg tudja különböztetni a sziltól a bükköt (vagy az *oxyától* a *pteleát*). Ez azt illusztrálja, hogy a nyelvésznek nem biztos, hogy a *tipikus* beszélő helyeslésre vagy elutasításra való hajlandóságát kell vizsgálnia; a nyelvi munkamegosztásból kifolyólag a nyelvész gyakran arra kényszerül, hogy megállapítsa, kik a szakértők az *oxya*, a *wa'arabi*, a *gavagai* stb. szavak vonatkozásában, mielőtt felbecsülheti egy szó közösségileg meghatározott extenzióját. Ekkor a közösségileg meghatározott extenzió és a *tipikus* (jóllehet laikus) beszélő sztereotípiája *közösen* kötik a fordításfüggvényt. Ha felfedezik, hogy az *oxya* sztereotípiája teljesen más, mint a „szil”-é, akkor ez – a legextenzionálisabb kontextusoktól eltekintve – minden kontextusban érvényteleníti az *oxya* „szil”-ként való fordítását; de ha azt fedeznék fel, hogy az *oxya* *extenziója* még csak megközelítőleg sem fedi a szílek osztályát, akkor ez teljességgel ellehetetlenítené ezt a fordítást minden kontextusban.

Tisztában vagyunk vele, hogy máris kitágítottuk a fordításfüggvény bizonyítékaul szolgálható tények körét, amely így meghaladja a Quine által, a *Word and Object*-ben megengedett aszketikus maximumot. Az ilyen tények közé tartoznak például azok a válaszok, amelyeket a beszélők adnak, amikor a nyelvész „segédje” az *oxya* szóra mutatva azt kérdezi, hogy „ez mit jelent?” vagy „ez mi?”; Quine ezeket azon az alapon zárja ki a nyelvész lehetséges „ismereteinek” köréből, hogy ezek „ismerete” feltételezi, hogy már lefordítottuk a „mit jelent ez a szó?” kérdést. Mindazonáltal ha Quine hajlandó feltenni, hogy *valahogy* meg tudjuk tippelni, hogy az idegen nyelv mely szavai utalnak *helyeslésre*, és melyek *elutasításra*, akkor már egyáltalán nem tűnik indokolatlannak feltenni, hogy valamiképp tudtára adhatjuk az anyanyelvi beszélőnek, hogy nem értünk egy szót. Nem kell feltétlenül felfedeznünk egy állandósult szókapcsolatot az idegen nyelven, amely szó szerint azt jelenti, hogy „mit jelent ez a szó?” (nem pedig azt, hogy: „nem értem ezt a szót” vagy „ez a szó számomra ismeretlen” vagy „tanácstalan vagyok ezzel a szóval kapcsolatban” stb.). Lehet, hogy elég, ha némi tanácstalanság vegyül a hangunkba, miközben azt mondjuk, hogy *oxya*. Miért is lenne a *tanácstalanság* kevésbé hozzáférhető a nyelvész számára, mint a *jóváhagyás*?

Támaszkodunk továbbá arra a tényre, hogy a *szóvá* tagolódás univerzális nyelvi jelenségnek bizonyult (sőt, olyan szó- és morfématagolódási tesztek is léteznek, amelyek jelentésfüggetlenek). Nyilvánvalóan nincs okunk egyfelől megengedni a nyelvésznek, hogy teljes mondatokat mondjon és helyeslést vagy elutasítást várjon, ugyanakkor pedig megfosztani a lehetőségtől, hogy tanácstalan hangon szavakat és morféákat ejtsen ki.

Ismétlem: nem szeretném azt állítani, hogy az elérhető adathalmaz efféle kibővítése megoldja a radikális fordítás problémáját. Amit tesz, az nem más, mint hogy további megkötések fogatosít a helyes fordítás potenciális jelöltjeinek osztályára. Úgy gondolom, hogy a megkötések osztályának bővítése meghatározhat egy bizonyos fordítást, illetve olyan közel kerülhet ehhez, amennyire az a gyakorlatban lehetséges. De mindenképpen használnunk kell olyan megkötések, amelyek túlmennek a tulajdonképpeni nyelvelmélet keretein; ahogy megkötések lesznek azzal kapcsolatban is, hogy milyen meggyőződések (és ezek milyen egymásközi, a kultúrához, és a világhoz való relációit) tulajdoníthatunk embereknek az ésszerűség határain belül. Ezen témák tárgyalását egy másik tanulmányra halasztom.

Davidson szemantikai elméletének kritikája

Donald Davidson több, egymást követő szövegben azt az érdekes javaslatot fogalmazta meg, mely szerint egy természetes nyelv szemantikai elmélete modellezhető azzal, amit a matematikai logikusok egy formális nyelv *igazságdefiníciójának* hívnak. A technikai részletektől eltekintve, a javaslat lényegében azt állítja, hogy rendelkezhetünk olyan szabályokkal, amelyek (1) minden egyes szó esetében meghatározzák, hogy milyen feltételek mellett igaz valamire (pontosabban az olyan szavak esetében, amelyek kapcsán van értelme extenzióról beszélni; az összes többi szinkategorematikusként kezelendő); (2) az egy szónál hosszabb mondatok esetében pedig annak függvényeként határozzák meg a mondat igazságfeltételeit, hogy miként épül fel rövidebb mondatokból (a szavakat egyszavas mondatokként kezelve, például a „hó” kifejezést „ez hó”-ként). Az egyszavas mondatok kiindulópontul választása csupán az én értelmezésem; de az vitathatatlan, hogy Davidson elképzelése szerint *rövid* mondatok *véges* készletével kell kezdenünk, és ezek igazságfeltételeit *közvetlenül* kell meghatároznunk. (2)-nek nem az a célja, hogy valamennyi nem (1) alá tartozó mondatra adjon egy szabályt, hiszen ez végtelen számú szabályt igényelne – hanem az, hogy minden mondat *típusra* legyen egy szabály. Például egy formális nyelvben egy (2)-es fajtába tartozó szabály lehetne a következő: ha némely S_1 , S_2 mondatra S azonos (S_1 & S_2)-vel, akkor S akkor és csak akkor igaz, ha mind S_1 , mind S_2 igaz.

Könnyű észrevenni, hogy a fenti példában az (S_1 & S_2)-típusba tartozó mondatok igazságfeltétele egyidejűleg meghatározza az „&” jelentését is. Pontosabban a (\neg & \neg) szerkezet jelentését határozza meg. Ebben az értelemben lehet egy igazságdefiníció egyben jelentésmélete is. Davidson állítása pedig nem más, mint hogy egy természetes nyelv *teljes* jelentésmélete megadható ebben a formában.

Kétségtelen, hogy a fenti típusba tartozó szabályok megadhatják néhány szó és szerkezet jelentését. A kérdés az, hogy mi okunk van azt gondolni, hogy a legtöbb (sőt, minden) szavunk jelentése megadható így.

A nyilvánvaló probléma ez: sok szó esetében adhatunk olyan extenzionálisan helyes igazságdefiníciót, amely semmi szín alatt nem lesz a szó jelentésének az elmélete. Vegyük például az „víz” akkor és csak akkor igaz x -re, ha x H_2O ” meghatározást. Ez egy extenzionálisan helyes igazságdefiníció a „víz”-re (szigorúan véve ez nem egy igazságdefiníció, hanem egy „igaz valamire”-definíció – vagyis egy Tarski-értelemben-vett-*kiegélítés*-definíció, de efféle apróságokkal itt nem foglalkozunk.) Legalábbis akkor helyes extenzionálisan, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy a nem tiszta vizet is „víz”-nek hívják stb. Most tegyük fel, hogy a legtöbb beszélő nem tudja, hogy a víz H_2O . Ebben az esetben a fenti formula az égvilágon semmit nem árul el a „víz” *jelentéséről*. Lehet, hogy egy kémikus számára érdekes lesz, de nem minősül a „víz” kifejezés jelentéselméletének. Vagy pedig a „víz” kifejezés *extenzióelméletének* minősül, de Davidson ennél többet ígér.

Davidson tisztában van ezzel a nehézséggel. (Beszélgetések során megfogalmazott) megoldási javaslata szerint ki kell dolgoznunk egy *fordítás*elméletet. Quine-hoz hasonlóan, ő is úgy véli, hogy ez a valódi probléma. Egy ilyen elméletre támaszkodva (tehát valami olyasmire, ami még bevallottan nem áll rendelkezésünkre) Davidson elméletének lényegét így lehetne megragadni: igazságdefinícióknak egy olyan rendszerét szeretnénk, amely egyidejűleg fordítások (vagy megközelítő fordítások, ha tökéletes fordítás nem lehetséges) rendszere is. Ha lenne egy olyan elméletünk, amely pontosan meghatározza, mi számít jó fordításnak, a „víz” fenti igazságdefinícióját ki tudnánk zárni, mint érdektelent azon az alapon, hogy (a pre-tudományos közösségben) az „ x H_2O ” nem elfogadható, még csak nem is megközelítő fordítása az „ x víz” mondatnak, még akkor sem, ha a „víz = H_2O ” történetesen igaz.

Ez vésszen közel kerül ahhoz, hogy azt mondjuk: egy jelentéselmélet nem más, mint egy igazságdefiníció plusz egy jelentéselmélet. (Ha lenne sonkás tojásunk, lenne sonkás tojásunk – *ha* lenne sonkánk, és *ha* lenne tojásunk.) A történet egyelőre csak egy pusztá ígéretet fogalmaz meg, azonban mint látni fogjuk, ennél súlyosabb gondokkal is szembe kell néznie.

Davidson egy további állítása szerint a fordítás még rendelkezésünkre nem áll elmélete szükségképpen olyan elmélet, amelynek alapvető egységei *mondatok* és nem szavak, mégpedig azért, mert a nyelvészeti *adatok* forrása szükségképpen mondatok jóváhagyásából, illetve elutasításából áll. A szavakat, állítja Davidson, mondatokként kell kezelni (a „víz” szót pl., mint az „ez víz” mondatot).

Hogyan lehet ezt a jelentésmélet megalkotására irányuló, ambiciózus vállalkozást egy igazságdefiníció formájában és egy fordításméletnek megfelelően az itt előrebocsátott terv szerint megvalósítani, úgy hogy „az egyetlen rendelkezésünkre álló adathalmaz” a beszélőknek, a mondatok használatára irányuló diszpozícióiból áll?

A válaszuk az, hogy az elmélet elvileg kivitelezhetetlen. Speciális esetekben, mint például az igazságfüggvény értelemben vett „és” szó esetén, egy igazságdefiníció (pontosabban csak egy pontja annak, amit a logikusok „igazságdefiníció”-nak hívnak – ezen pontok összessége alkotja ugyanis az induktív definíciót egy konkrét nyelvre) képes megadni a szó vagy egy szerkezet jelentését, mivel a szóhoz kapcsolódó sztereotípiák (ha valaki egyáltalán sztereotípiáról kíván beszélni olyan szavakkal kapcsolatban, mint az „és”) olyan erős, hogy ténylegesen szükséges és elégséges feltételt nyújt. Ha minden szó olyan volna, mint az „és” és az „aggregény”, a program sikeres lehetne. Davidson mindenesetre fontos szerepet játszott annak megmutatásában, hogy a nyelvészetnek foglalkoznia kell az induktív módon meghatározott igazságfeltételekkel, ám a szavak többsége esetében, az igazságelmélet, illetve a jelentésmélet követelményei kölcsönösen összeférhetetlenek, legalább is a magyar-magyar esetében. De bizonyára a magyar-magyar eset az alapvető (amelyben magyar nyelven próbáljuk megadni a magyar nyelv egy tartalmas jelentésméletét).

A probléma az, hogy azok a kifejezések, amelyeknek az extenziója és sztereotípiája megegyezik X extenziójával, illetve nagyjából a sztereotípiájával, általában maguk is tartalmazzák X -et. Ha kizárjuk az olyan igazságdefiníciókat (pontosabban kikötéseket, én azonban az egyszerűség kedvéért továbbra is az „igazságdefiníció” kifejezést fogom használni, úgy az egyes kikötésekre, mint a kikötések egész rendszerére), mint az

„ X víz” akkor és csak akkor igaz, ha X víz

azon az alapon, hogy nem mondanak semmit a „víz” jelentéséről, és kizárjuk az olyanokat, mint az

„ X víz” akkor és csak akkor igaz, ha X H_2O

azon az alapon, hogy hamisat állítanak, amennyiben a „víz” szó *jelentésének* leírására használjuk őket, akkor nem marad számunkra semmi.

A probléma abban áll, hogy azt akarjuk, hogy a

W akkor és csak akkor igaz x -re, ha —

kielégítse a következő feltételeket: (1) a kikötés legyen extenzionálisan helyes (ahol „—” egy „x”-et tartalmazó feltétel, pl. „x H₂O”); (2) „—” a *W* szó egy fordítása legyen – elméletünk szerint ez azt jelentené, hogy a *W*-hez kapcsolt sztereotípiák megközelítőleg ugyanaz, mint a „—”-hoz kapcsolt sztereotípiák; (3) „—” ne tartalmazza *W*-t magát, vagy *W* szintaktikai variánsait. Ha *W*-nek például a „szil” szót vesszük, akkor teljesen kizárt, hogy mindhárom feltétel egyszerre teljesül. Minden olyan, a fenti formában megfogalmazott kikötés, amely nem tartalmazza a „szil” szót, és extenzionálisan helyes, tartalmazni fog egy olyan „—”-t, amely kifejezetten borzalmas fordítása lesz az „szil”-nek.

Abban az esetben sem sokkal jobb a helyzet, ha a nyelv tartalmaz két, egymással teljesen szinonim kifejezést. Így például a

A „kacsa” akkor és csak akkor igaz x-re, ha x réce

igaz, ahogy az

A „réce” akkor és csak akkor igaz x-re, ha x kacsa

is az – valóban *ennyi* lenne a „kacsa” és „réce” egy *jelentésemélete*?

Vegyük észre, hogy a (3)-as feltétel éppen az, amelyet a logikusok nem követelnek meg saját igazságdefinícióiktól.

„A hó fehér” akkor és csak akkor igaz, ha a hó fehér

a logikai értelemben vett igazságdefiníció paradigmája. Azonban a logikusok az „igaz” extenzióját próbálják megadni egy adott nyelv vonatkozásában, nem „A hó fehér” jelentését. Tarski talán úgy vélte, hogy ő az „igaz” *jelentését* (és nem csupán extenzióját) adta meg, azt azonban soha nem állította volna, hogy ezzel *bármit* is mondott „a hó fehér” jelentéséről.

Lehetséges, hogy Davidson valójában úgy gondolja, hogy a jelentésemélet, a szó bármilyen komolyan vehető értelmében lehetetlen, és csupán fordításfüggvények konstrukciója lehetséges. Ha ez így van, akkor valószínűleg azt is gondolja, hogy a magyar nyelv egyetlen lehetséges „jelentésemélete” ilyesmiket mond: „a 'szil' akkor és csak akkor igaz x-re, ha x egy szil”, „a 'víz' akkor és csak akkor igaz x-re, ha x víz”, stb., és csak ritkán bármiféle megvilágító erejűt, mint például „*S*₁ & *S*₂ akkor és csak akkor igaz, ha *S*₁ és *S*₂ is igaz”. De ha Davidson „elmélete” nem más, mint Quine szkepticizmusa a jelentés tanulmányozásához való pozitív hozzájárulás álcájában, akkor ez egy keserű pirula.

Mi több, az állítás, mely szerint a nyelvész rendelkezésére álló egyetlen adathalmazt a beszélő teljes mondatokra vonatkozó diszpozíciói alkotják, egyik lehetséges értelmében semmitmondó, ha pedig nem az, akkor egyszerűen hamis. Ha azok a

diszpozíciók is részei a mondatok használatára vonatkozó diszpozíciók fogalmának, amelyek arra irányulnak, hogy mit mondunk, *amikor egyes szavakról, morfémaokról vagy szintaktikai struktúrákról kérdeznek*, akkor a mondatok használatára vonatkozó diszpozíciókra való korlátozás úgy tűnik, semmit nem zár ki. A nem-semmitmondó értelmezés szerint Davidson azt mondja, hogy a nyelvésznek nem lehet hozzáférése olyan adatokhoz, amelyeket adatközlők (magát a nyelvészt is beleértve) mondanak, amikor megkérdezik tőlük egy szó, morféma vagy szintaktikai struktúra jelentését. Soha senki nem magyarázta meg, hogy miért nem férhet hozzá a nyelvész ezekhez az adatokhoz, és nyilvánvaló, hogy a gyakorló nyelvészek nagymértékben megbíznak az adatközlők erre vonatkozó beszámolóiban, valamint saját anyanyelvük tanulmányozásakor önmaguk, mint anyanyelvi beszélők nyelvi intuícióiban. Például amikor teljes mondatokat próbálunk lefordítani, nem világos, miért ne hagyatkozhatnánk a mondat alkotóelemeinek szintaktikai és szemantikai tulajdonságairól szóló ismereteinkre, beleértve a mélystruktúrát is. Amint láttuk, vannak eljárások ez egyes alkotóelemekről való információszerzéshez. Figyelemre méltó azonban, hogy az az eljárás, amelyet Quine és Davidson egyedülként *lehetőségesnek* tart – a teljes mondatok felől haladni az egyes szavak irányába –, éppen ellenkezője annak az eljárásnak, amelyen a természetes nyelv tanulmányozásának minden eddig elért eredménye alapul.

A Kalifornia szemantika kritikája

Most a szemantikaelmélet egy olyan megközelítését szeretném megvizsgálni, amelynek úttörője Rudolf Carnap volt kései írásaiban. Mivel nem kívánok szövegértelmezési kérdésekbe bonyolódni, az általam összefoglalt álláspontot nem tulajdonítom egyetlen tényleges filozófusnak sem, hanem egyszerűen „Kalifornia szemantika” címszóval hivatkozom rá.

Adottnak vesszük a *lehetőséges világ* fogalmát. Legyen f a lehetséges világok „terén” értelmezett függvény, amelynek egy x lehetséges világon felvett $f(x)$ értéke az x -beli entitások halmazának részhalmaza. Ekkor az f függvényt *intenzió*nak hívjuk. Egy T kifejezés abban az esetben rendelkezik jelentéssel az X beszélő számára, ha X a T -hez egy f_T intenziót társít. A T kifejezés akkor és csak akkor igaz az x lehetséges világ egy e entitására, ha e eleme az $f(x)$ halmaznak. A „társít” kifejezés használata helyett Carnap az „intenziók megragadása” kifejezést részesítette előnyben; de ez alatt nyilván nem az intenzió pusztá megragadását értette, hanem azt, hogy X f -et a T intenziójaként ragadja meg – azaz, hogy X valamilyen módon f -et társítja T -hez.

Nyilvánvaló, hogy egy kifejezés megértésének ez a képe ellentmond annak, amit ebben a tanulmányban kifejtettünk. A Kalifornia szemantika képviselője erre úgy válaszolna, hogy a Kalifornia szemantika egy *ideális* nyelv leírása; a valóságos nyelv pedig *homályos*. Más szóval a valóságos nyelv egy T terminusa nem rendelkezik egyetlen pontos intenzióval, hanem intenziók egy – feltehetően homályos – halmazával. Mindazonáltal a természetes nyelv leírásának irányába tett első lépésben bizonyára célszerű egy olyan idealizáció tanulmányozása, amelyben minden T terminus pontosan egy intenzióval rendelkezik.

(*Meaning and Necessity* című könyvében Carnap egy, csupán formájában eltérő megfogalmazást használ: egy intenzió egyszerűen egy *tulajdonság*. Egy e entitás pontosan abban az esetben tartozik egy T terminus extenziójához, ha e rendelkezik azzal a tulajdonsággal, amely a T intenziója. Az utóbbi, fent leírt f függvény segítségével történő fogalmazás elkerüli a *tulajdonság* primitív fogalomként való bevezetését.)

Az első nehézség ezzel az állásponttal kapcsolatban az, hogy megmagyarázatlanul hagyja az intenzió *megragadásának* fogalmát (vagy saját megfogalmazásunk szerint az intenzió egy terminushoz való *társításának* fogalmát). Ha az intenziókat halmazelméleti entitásokkal azonosítjuk, akkor az f függvény az intenzió fogalmának egy „konkrét” realizációját nyújtja a megszokott matematikai stílusban (a lehetséges világ és a halmaz fogalmára támaszkodva), de azon az áron, hogy rendkívül nehézé teszi annak belátását, hogyan lehet egy intenzió valakinek az elméjében, vagy miben áll egy ilyen intenziót elgondolni, megragadni, vagy valamihez kapcsolni. Az sem megoldás, ha azt mondjuk, hogy az intenzióról való gondolkodás egy szó vagy egy szó funkcionális ekvivalensének használatát jelenti (pl. egy szó megfelelője az „agyi kódban”, ha – mint valószínűnek tűnik – az agy olyan „kód”-ban végzi számításait, amely hasonlít a nyelvhez és feltehetően elemeket vett át tőle; vagy olyan gondolatforma mint egy kép vagy egy privát szimbólum, amennyiben ilyeneket használunk gondolkodás közben), amely a kérdéses intenzióra *referál*, mivel a *referenciát* (azaz az extenzióhoz való tartozást) éppen az *intenzió* fogalmának segítségével definiáltuk. Bár annak leírása, hogy mit is jelent egy absztrakt entitásról, mint például egy függvényről vagy egy tulajdonságról gondolkodni, bizonyára helyes, a jelen kontextusban kétségkívül körbenforgó. Ráadásul eddig még nem is sikerült az elmélet ezen alapvető fogalmának olyan jellemzését adni, amely elkerüli a körbenforgást.

Ez a nehézség összefügg a matematika filozófiájának azon általános nehézségével, amelyre Paul Benacerraf²⁸ hívta fel a figyelmet. Benacerraf észrevette, hogy a matematika filozófiai hajlamosak két szék közé kerülni: vagy arról adnak számot,

28 P. Benacerraf: "Mathematical Truth". *Journal of Philosophy*, 1973 (70:19), 661-79.

hogy mik a matematikai objektumok, és mennyiben szükségszerűek a matematikai igazságok, miközben elmulasztják figyelembe venni azt a tényt, hogy az emberek képesek megtanulni a matematikát, képesek matematikai objektumokra referálni, stb., vagy ez utóbbról adnak számot és megfelelkeznek az előbbiről. A Kalifornia szemantika megmagyarázza, hogy *mik* is az intenziók, de mindössze egy teljesen körbenforgó magyarázatot ad arra, hogy miként vagyunk képesek megragadni, kifejezésekhez kapcsolni őket, gondolkodni róluk, referálni rájuk, stb.

Carnap ezt a nehézséget talán verifikacionizmusa miatt nem vette észre. Korai éveiben úgy gondolta, hogy egy kifejezés megértése azon múlik, *képesek vagyunk-e verifikálni*, hogy-e egy adott entitás a terminus extenziójához tartozik-e vagy sem. Intenziókban kifejezve: egy intenzió „megragadása” azon készség birtoklását jelenti, amely lehetővé teszi annak eldöntését, hogy valamely *e* entitás egy tetszőleges *x* világban $f(x)$ -hez tartozik vagy sem. Később Carnap megváltoztatta álláspontját, felismerve, hogy – Quine szavaival élve – a mondatok együttesen, és nem külön-külön járulnak a tapasztalat ítélőszéke elé. Nem létezik a *T* terminus extenziójára vonatkozó verifikáció módja úgy általában, elméletek, kiegészítő hipotézisek, stb. egy adott halmazától függetlenül. Lehet, hogy Carnap kitartott volna amellett, hogy korábbi elmélete legalább részben helyes volt kifejezések egy korlátozott osztályára, az úgynevezett „megfigyelési kifejezések”-re. Véleményem szerint a jelentés verifikálhatósági elmélete központi gondolatában és a megfigyelési mondatok vonatkozásában egyaránt hibás, azonban itt ezt nem kívánom tárgyalni. Mindenesetre, ha valaki nem verifikacionista, aligha tekintheti elméletnek a Kalifornia szemantikát, mivel az intenzió *megragadásának* fogalma teljesen tisztázatlan marad.

Másfelől ha feltesszük, hogy az „intenzió megragadása” (egy intenzióknak a *T* kifejezéshez való társítása) egy (szűk értelemben vett) *pszichológiai állapot*, akkor a Kalifornia szemantika elkötelezi magát úgy az (1)-es, mint a (2)-es, a jelen tanulmány első részében kritizált feltevés mellett. Fent kell tartania azt az álláspontot, hogy a beszélő pszichológiai állapota meghatározza a kifejezés intenzióját, amely viszont meghatározza az extenziót, azaz két teljesen azonos pszichológiai állapotban lévő ember szükségképpen ugyanazt az extenziót rendeli minden használt kifejezéshez. Amint láttuk, ez a legkevésbé sem igaz a természetes nyelv esetében. Ennek oka egyrészt az, hogy az extenzió közösségileg, és nem csupán az egyéni kompetencia által meghatározott. Így a Kalifornia szemantika elkötelezett amellett, hogy a nyelvet valami privátként fogja fel – vagyis teljesen figyelmen kívül hagyja a nyelvi munkamegosztást. E felfogás szerint egy kifejezés extenzióját teljesen meghatározza az, ami az egyes beszélők fejében van. Annak, hogy ez tévedés – mint már láttuk – van egy másik oka is: a kifejezések többsége *merev*. A Kalifornia szemantika valójában minden kifejezést *leírásként* kezel, figyelmen kívül hagyva a

jelentés *indexikus* komponensét – azt, hogy kifejezéseink olyan dolgokra referálnak, amelyek bizonyos tekintetben azokhoz a dolgokhoz hasonlíthatnak, melyeket *mereven* jelölünk, *ezekhez* a dolgokhoz, ahhoz az anyaghoz, amelyet *itt* hívunk „víz”-nek, vagy bármi másnak.

De mit kezdjünk azzal az ellenérvvel, hogy a nyelv, amellyel a Kalifornia szemantika foglalkozik, nem a valóságos nyelv, hanem egy idealizáció, amelyben „eltekintünk a homályosságtól”, továbbá hogy a természetes nyelv kifejezéseire úgy gondolhatunk, mint amelyekhez intenziók egy halmaza, semmint egyetlen jól definiált intenzió társul?

A válasz az, hogy egy *indexikus* kifejezést nem lehet nem-indexikus kifejezések homályos családjaként reprezentálni. Az „én” szó, hogy egy szélsőséges esetet vegyük, *indexikus*, de nem *homályos*. Az „én” sem egy bizonyos *leírásnak*, sem pedig leírások egy homályos halmazának nem szinonimája. Amennyiben igazunk van, úgy a „víz” hasonlóképpen nem szinonim sem egy bizonyos leírással, sem leírások (intenziók) egy homályos halmazával.

Hasonlóképp egy szó, amelynek extenzióját közösségileg és nem egyénileg rögzítették, nem ugyanolyan, mint egy szó, amelynek az extenziója egyénileg, *homályosan* rögzített. Az, hogy amit a „szil” szóval kapcsolatban felfogok, nem rögzíti a „szil” extenzióját, nem azért van, mert a szó homályos – ha a probléma egyszerű homályosság volna, akkor a tény, hogy a fogalmaim nem különböztetik meg a szileket a bükköktől, azt jelentené, hogy szóhasználatomban a szilek bükkök, vagy mindenestre a bükkök határesetei, és hogy a bükkök szilek, vagy a szilek határesetei. Az ok inkább az, hogy a „szil” extenzióját a dialektusomban nem az rögzíti, amit az átlagos beszélő „felfog” vagy sem; az extenziót a szakértőket is magában foglaló közösség rögzíti egy összetett kooperációs folyamat révén. Egy olyan nyelv, amelyhez hozzátartozik a nyelvi munkamegosztás, nem közelíthető meg sikeresen egy olyan nyelv segítségével, amely tartalmaz homályos kifejezéseket, de nem tartalmaz nyelvi munkamegosztást. Az együttműködés nem homályosság.

De – válaszolhatja valaki – nem lehetne-e valóságos nyelvünket egy olyan nyelvvel helyettesíteni, amelyben (1) a kifejezéseket olyan megegyező extenziójú kifejezés helyettesíti, amely nem indexikus (például a „víz” kifejezést a „H₂O”, feltéve, hogy a H₂O nem indexikus); és (2) a nyelvi munkamegosztást kiküszöböljünk azzal a feltételezéssel, hogy minden beszélő szakértője minden egyes témának?

A kérdésre nemmel fogunk felelni; de tegyük fel egy pillanatra, hogy a válasz „igen”. Mit jelentene ez? Az „ideális” nyelv semmilyen értelemben nem hasonlítana valóságos nyelvünkhöz, és a különbség nem azon múlna, hogy „a természetes nyelv homályos”.

A helyettesítés azonban nem hajtható végre, mégpedig azért nem, mert *minden*, természetes fajtát vagy fizikai mennyiséget jelölő szó indexikus a fent leírt értelemben – a „hidrogén” (és így a H_2O) éppúgy, mint a „víz”. Az érzetadatokra vonatkozó kifejezések – ha vannak ilyenek – (az önmagunkra vonatkozók kivételével) talán nem indexikusak; de a „sárga” mint *dolgokra* vonatkozó predikátum indexikus, ugyanazon oknál fogva, mint a „tigris”; lehetséges hogy valami *nem* sárga, annak ellenére hogy sárgának *látszik*. És az sem segít, ha azt mondjuk, hogy azok a dolgok, amelyek normális körülmények között (normális megfigyelők számára) sárgának látszanak, valóban sárgák; a „normális” itt pontosan azt a szerepet tölti be, mint amit „indexikusság”-nak hívtunk. Egyszerűen nincs okunk azt hinni, hogy a nyelvünk nem-indexikus nyelvre való redukciója elvileg kivitelezhető.

Felteszem, hogy a nyelvi munkamegosztás kiküszöbölése elvileg kivitelezhető. De ha a nyelvi munkamegosztás általános érvényű nyelvi sajátosság, akkor miért lenne érdekes egy olyan nyelv lehetősége, amely híján van az *emberi* nyelv egy konstitutív vonásának? Egy világ, amelyben mindenki szakértője minden témának, társadalmi törvények tekintetében majdnem elképzelhetetlen mértékben eltér a miénktől. Mi *motiválja*, hogy egy ilyen világot és egy ilyen nyelvet vegyünk az *emberi* nyelv elemzésének modelljéül?

Egyébként azok a filozófusok, akik a Kalifornia szemantika hagyományát követik, újabban az elmélet módosításával próbálnak úrrá lenni e hiányosságokon. Így például azt javasolták, hogy egy függvényként értelmezett intenzió argumentuma ne csupán egy lehetséges világ, hanem talán egy lehetséges világból, egy beszélőből, és a megnyilatkozás nem-nyelvi kontextusából álló hármas legyen. Ez lehetővé tenné az indexikusság és a nyelvi munkamegosztás bizonyos fajtáinak reprezentálását a modellben. E gondolatok David Lewis-féle kidolgozásában a „víz” *intenziója* ugyanaz a függvény lenne a Földön és az Ikerföldön, de eltérne az extenziója. (Lewis tulajdonképpen a tanulmány elején tárgyalt (1)-es feltevést tartja meg, és feladja a (2)-est; mi az (1) feladását és a (2) megtartását választottuk.) A Carnap és követői által kifejlesztett formális modell e módosításokkal értékesnek bizonyulhat. Számkra itt nem a matematikai formalizmus hasznossága volt érdekes, sokkal inkább a nézet korai változatának alapjául szolgáló nyelvfilozófia.

Szemantikai jegyek

Ha az itt javasolt megközelítés helyes, akkor jókora tudományos munkát jelent egyrészt kitalálni, hogy milyen fajtájú elemek jelenhetnek meg a sztereotípiákban, másrészt kidolgozni egy, a sztereotípiák reprezentálására alkalmas rendszert. Ez a

munka azonban nem végezhető el filozófiai elemzés révén, inkább a nyelvészet és a pszicholingvisztika területéhez tartozik. A munka során, úgy vélem, hasznosnak bizonyulhat a *szemantikai jegy* fogalma. A fogalom J. Katz és J.A. Fodor munkásságából származik; itt egy kissé módosítani fogjuk.

Vessünk egy pillantást a „tigris” sztereotípiájára. Ez olyan tulajdonságokat foglal magában, mint az állatnak lenni; macskaszerűnek lenni; sárga alapon fekete csíkokkal rendelkezni (sárga csíkok fekete alapon?); stb. Na már most az *állat* tulajdonság igen sajátos. Quine *centralitás* vagy *felülbíráhatatlanság* fogalmai felől szemlélve minőségileg különbözik a többi felsorolt tulajdonságtól. Nem lehetetlen elképzelni, hogy a tigrisek mások is lehetnének, mint állatok (lehetnének mondjuk robotok). De ha az elképzelést részletesebben kifejtjük, akkor kiderül, hogy mindig is robotoknak kellett lenniük. Nem arról beszélünk ugyanis, hogy a tigriseket robotokkal *helyettesítették*, mert a robotok nem lennének tigrisek. Vagy ha nem voltak mindig is robotok, akkor robottá *váltak*, amit még nehezebb elképzelni. Ha a tigrisek robotok és mindig is azok voltak, akkor ezek a robotok nem lehetnek túlságosan „intelligensek”, különben nem az lenne a helyzet, hogy a tigrisek nem állatok – inkább egy olyan esetet írunk le, amelyben néhány robot állat. Legjobb, ha valaki más által irányított robotoknak tekintjük őket – tegyük fel, hogy minden mozdulatukat egy operátor irányítja a Marsról. Ismétlem, ezt nehéz részletesen kifejteni, és különösképp nehéz már önmagában is erről az esetről gondolkodni, ami könnyen azt a hamis látszatot kelti, hogy „logikailag lehetetlen”, hogy egy tigris *nem* állat. Ugyanakkor semmiféle problémát nem okoz elképzelni, hogy egy konkrét tigris nem csíkos; lehet például albínó. Egy olyan tigrist sem nehéz elképzelni, amelyik nem úgy néz ki, mint egy nagy macska: lehet, hogy rettenetesen eltorzult. Akár az egész fajról elképzelhetjük, hogy elveszíti csíkosságát, vagy rettenetesen eltorzul. De olyan tigrisek, amelyek nem állatok? Ehhez már sokkal nagyobb képzelőerő kell!

Vegyük észre, hogy nem esünk ugyanabba a hibába, amelyet Quine jogosan kritizál: nevezetesen, hogy teljes felülbíráhatatlanságot tulajdonítunk olyan kijelentéseknek, mint „a tigrisek állatok”, „a tigrisek nem alakulhatnak át állatokból valami mássá, úgy hogy mindemellett tigrisek maradjanak”. Valójában le tudunk írni olyan szélsőséges eseteket, amelyekben feladnánk e kijelentéseket. De fenntartjuk, hogy minőségileg nehezebben felülbíráható a „minden tigris állat”, mint a „minden tigris csíkos” – ez utóbbi kijelentés valójában még csak nem is igaz.

Az olyan ismertetőjegyek, mint az „állat”, „élőlény”, „műtermék”, „a hét napja”, „időtartam” nem csak rendkívüli centralitással kapcsolódnak a „tigris”, „kagyló”, „szék”, „kedd”, „óra” szavakhoz; de egy széles körben használt és fontos *osztályozási rendszernek* is részét képezik. A centralitás biztosítja azt, hogy az e címkék alá beso-

rott dolgokat gyakorlatilag soha nem kell újraosztályozni; így ezek a címkék számos kontextusban természetes módon használhatók kategória-indikátorként. Ésszerűnek tűnik a szintaxisban használt „főnév”, „melléknév”, szűkebb értelemben pedig, „konkrét főnév”, „olyan ige, amelynek alanya egy személy, tárgy pedig absztrakt”, stb. jegyekhez hasonlóan a szemantikában e kategória-indikátorok szemantikai jegyként való használata.

Érdekes, hogy amikor Katz és Fodor eredetileg bevezették a szemantikai jegy fogalmát, nem gondolták hogy e jegyek listája kimeríti a jelentést – vagyis azt, amit mi sztereotípiának hívunk. A szemantikai jegyeket inkább olyan magas centralitású kategória-indikátorként értelmezték, ahogy mi is javasoltuk. A többi tulajdonságot egyszerűen a „megkülönböztető tulajdonságok” címszó alatt sorolták fel. Katz és Fodor elméletét nem könnyű összehasonlítani a miénkkel, mivel ők úgy vélték, hogy a szemantikai jegyek és a megkülönböztető tulajdonságok együttesen szükséges és elégséges feltételét adják a kifejezés extenziójához való tartozásnak. Mivel ez az egész – szemantikai jegyek és megkülönböztető tulajdonságok együttese – állítólag az egyes beszélők implicit tudását volt hivatott reprezentálni, elkötelezték magukat a gondolat mellett, hogy minden egyes beszélő implicit módon ismeri az „arany”, „alumínium”, „szil” extenziójához való tartozás szükséges és elégséges feltételeit – ami azonban, mint ezt megmutattuk, nem így van. Katz a későbbiekben továbbment és megkövetelte, hogy a tulajdonságok *összessége* az extenzióhoz való tartozás *analitikusan* szükséges és elégséges feltételét adja. Ezen a ponton a szemantikai jegy és a megkülönböztető tulajdonság közötti különbségtételt is feladta; ha minden egyes tulajdonság a centralitás legmagasabb fokával rendelkezik, miért kellene egyeseket „szemantikai jegynek”, másokat „megkülönböztető tulajdonságnak” neveznünk. A mi szemszögünkből nézve a „szemantikai jegyek” és a „megkülönböztető tulajdonságok” közötti eredeti különbségtétel helyes volt – feltéve, hogy elhagyjuk azt a gondolatot, miszerint a megkülönböztető tulajdonságok (a szemantikai jegyekkel együtt) szükséges és elégséges feltételt nyújtanak, továbbá az elképzelést, hogy ennek bármi köze van az *analiticitáshoz*. Azt állítom, hogy a szemantikai jegy fogalma fontos szerepet játszhat, amennyiben az itt javasolt módon értjük.

A „jelentés” jelentése

Ezen a ponton egy, a „jelentés” fogalmának rekonstruálására irányuló, javaslat formájában összefoglalhatjuk azt, ami eddig elhangzott. Javaslatunk nem az egyetlen, amely a fenti elgondolásokra alapozva megfogalmazható, de arra alkalmas lehet, hogy magába foglaljon néhányat a lényeges pontok közül. Ezen felül azt gondolom,

hogy valószínűleg annyit őriz meg a szokásos, hétköznapi beszédben és a nyelvészetben való használatból, amennyi még optimálisan megőrizhető. Mivel véleményem szerint a jelen tanulmány első szakaszában felsorolt (I)-es és (II)-es előfeltevés (vagy valami ezekhez hasonló) mélyen beivódott a jelentésről szóló beszédünkbe, és mivel ezek az előfeltevések együttesen inkonzisztensek a tényekkel, nem lehetséges olyan rekonstrukció, amely ne járna kontraintuitív következményekkel.

A javaslatom röviden abban áll, hogy ahelyett, hogy kiválasztanánk egy objektumot, amelyet aztán azonosítunk a jelentéssel (bár ha valaki ragaszkodik hozzá, akkor ez is megoldható a szokásos halmazelméleti stílusban), határozzuk meg a „jelentést” úgy, hogy megadunk egy normálformát (vagy inkább egy normálforma-típust) a jelentés leírására. Ha tudjuk, hogy mi egy szó jelentésének „normálforma-leírása”, akkor – ami engem illet – a szó valamennyi, tudományosan releváns értelmében tudni fogjuk, hogy mi a jelentés.

A javaslatom nem más, mint hogy egy szó jelentésének normálforma-leírása egy olyan véges sorozat vagy „vektor” legyen, amelynek komponensei között mindeképpen szerepelnek az alábbiak (de más típusú komponensek is hasznosnak bizonyulhatnak): (1) a szóra vonatkozó szintaktikai jegyek (pl. „főnév”); (2) a szóra vonatkozó szemantikai jegyek (pl. „állat”, „időtartam”); (3) a sztereotípiá további jellegzetességeinek leírása, amennyiben vannak ilyenek; (4) az extenzió leírása.

A javaslat részét képezi az alábbi konvenció: a vektor valamennyi komponense egy, az egyes beszélő kompetenciájáról szóló hipotézist ábrázol, az extenziót kivéve. Így módon a „víz” normálforma-leírása legalábbis részben így nézhet ki:

SZINTAKTIKAI JEGYEK	SZEMANTIKA JEGYEK	SZTEREOTÍPIA	EXTENZIÓ
<i>nem megszámlálható; konkrét</i>	<i>természetes fajta; folyadék</i>	<i>színtelen; átlátszó; íztelen; szomjoltó stb.</i>	<i>(tisztá vagy nem tisztá) H₂O</i>

– ez *nem* jelenti azt, hogy akár az egyes beszélőről, akár a közösségről feltételezzük, hogy tudja, hogy a víz H₂O. Azt jelenti, hogy (*mi* azt mondjuk, hogy) a „víz” kifejezés extenziója, ahogy *ők* (a szóban forgó beszélők) használják, *valójában* H₂O. A „kik vagyunk *mi*, hogy megmondjuk, valójában mi az *ő* kifejezésük extenziója” kezdetű ellenvetést fent tárgyaltuk. Vegyük észre, hogy ez az ellenvetés lényegét tekintve az *igazság* fogalma ellen irányul, továbbá hogy az extenzió az igazság rokona, és mint ilyen örökli a családi problémákat.

Nevezzünk két normálforma-leírást *ekvivalensnek*, ha az extenzió leírásától eltekintve megegyeznek, és koextenzívek. Ha a két leírás által különbözőképpen leírt halmaz *valóban* a szóban forgó kifejezés extenziója, valamint a leírás további komponensei helyesen jellemzik az általuk reprezentált kompetencia különféle aspektusait, akkor *mindkét* leírás helyesnek számít. Ekvivalens leírások esetén vagy mindkettő helyes, vagy egyik sem az. Ez egy alternatív megfogalmazása annak az állításnak, hogy jóllehet az extenzió *megadásához* használunk kell annak *leírását*, a szóban forgó komponenst mint az *extenziót* (a *halmazt*) gondoljuk el, nem pedig mint az extenzió leírását.

Vagyis például a földi és az ikerföldi dialektusban elhangzó „víz” reprezentációja azonos lenne, azzal a különbséggel, hogy az ikerföldi „víz” normálforma-leírásának utolsó oszlopában XYZ szerepelne H_2O helyett. Az imént elhangzottak fényében ez azt jelenti, hogy ugyanazt a nyelvi kompetenciát tulajdonítjuk az átlagos földi és ikerföldi beszélőnek, de különböző extenziót tulajdonítunk a szónak.

Ezzel azt javasoljuk, hogy tartsuk meg a tanulmány elején tárgyalt (II)-es feltevést. A jelentés meghatározza az extenziót – úgyszólván felépítésénél fogva. De az (I)-es feltevést feladjuk; az egyes beszélő pszichológiai állapota nem határozza meg, hogy „mit ért valami alatt”.

Úgy vélem, a legtöbb kontextusban ez összhangban van azzal, ahogy beszélünk. De íme egy paradoxon: tegyük fel, hogy Oscar anyanyelvként beszéli a németet és a magyart is. A mi álláspontunk szerint Oscar dialektusainak teljes gyűjteményében a „bükk” és a *Buche* szavak *tökéletesen szinonimák*. A jelentéseik normálforma-leírása azonos lenne. De nagyon is lehetséges, hogy Oscar nem tudja, hogy szinonimák! Egy beszélő szókinése tartalmazhat két szinonimát anélkül, hogy a beszélő tudna róla!

Tanulságos megfigyelni, hogy miként kapcsolódik a látszólag nyilvánvaló „ha S_1 és S_2 szinonimák, és Oscar mindkettőt érti, akkor Oscar tudja, hogy S_1 és S_2 szinonimák” hamisága ahhoz, hogy elemzésünk során (I) hamisnak bizonyult. Vegyük észre, hogy ha úgy döntöttünk volna, hogy a „jelentésvektor” komponensei közül kihagyjuk az extenziót – ha jól értem, ez David Lewis javaslata –, akkor ahhoz a paradoxonhoz jutnánk, hogy a „szil” és a „bükk” *azonos jelentéssel*, de különböző extenzióval rendelkeznek!

Egy proposíciót hinni csaknem minden materialista elmélet szerint a proposíció valamiféle *reprezentációjának* feldolgozásához kapcsolódik, legyen az egy nyelv valamely mondata, egy „agyi kód”, egy gondolatforma, vagy bármi más. A materialisták (és nem csak ők) elzárkóznak a lehetőség elől, hogy képesek vagyunk a proposíciót tisztán hinni. De többnyire még a materialisták is úgy gondolják,

hogy ha valaki hisz egy propozíciót, akkor az, hogy *melyik* reprezentációhoz folya-
modik, (már bocsánat) immateriális. Feltéve, hogy mind S_1 , mind S_2 reprezentáció
rendelkezésre áll, ha hiszem az S_1 által kifejezett propozíciót S_1 reprezentáción
keresztül, akkor hinnem kell az S_2 reprezentáción keresztül is – legalábbis akkor, ha
valamiféle racionalitás keretein belül akarok maradni. De amint láttuk, ez nem így
áll. Oscar minden további nélkül hiheti, hogy ez egy „bükk” (van rajta egy „bükk”
felirat), és ugyanakkor nem hiszi, vagy egyenesen tagadja, hogy ez egy „*Buche*”.
Nem pusztán arról van szó, hogy a hit egy reprezentációkhoz kapcsolódó folyamat;
Oscar az egyik reprezentáción keresztül hiszi a propozíciót (ha egyáltalán „propo-
zíciókról” akarunk itt beszélni), a másik alatt pedig nem.

A jelentés elméletével kapcsolatban az a leghihetetedennebb, hogy mennyire so-
káig uralták filozófiai tévképzetek, és hogy ezek mennyire erősek. Egyik filozófus
a másik után azonosította a jelentést egy szükséges és elégséges feltétellel. Az em-
pirista tradícióban ugyanígy azonosította egyik filozófus a másik után a verifikáció
módszerével. Mi több, eme tévképzetek még csak exkluzívnak sem voltak mondha-
tók; nem kevés filozófus gondolta, hogy jelentés = a verifikáció módszere = szük-
séges és elégséges feltétel.

Másfelől pedig elképesztő, hogy mennyire kevésbé vették számításba a ténye-
ket. Ami ebben a tanulmányban elhangzott, az végső soron alig több, mint néhány
hétköznapi igazság arról, hogy miként használjuk a szavakat, és hogy mennyit (il-
letve mennyire keveset) tudunk, amikor használjuk őket. Azután kezdtem komo-
lyan foglalkozni ezekkel a kérdésekkel, hogy megjelentettem egy cikket, amelyben
magabiztosan állítottam, hogy egy szó jelentése nem más, mint „egy sereg szeman-
tikai szabály”, majd azon kezdetem tünődni, hogy miként adható meg ezzel a for-
mulával egy olyan hétköznapi szó jelentése, mint az „arany”. És nem arról van szó,
hogy a filozófusok sosem vettek figyelembe ilyen példákat: többek között Locke is
példaként használja, és a legkevésbé sem zavarja az elgondolás, hogy a szó jelentése
egy szükséges és elégséges feltétel!

Ha van egyáltalán valami közös oka annak, hogy mind a laikus, mind a szak-
vélemények ennyire tévútra futottak egy olyan kérdésben, amelyről végső soron
valamennyiünknek vannak tapasztalatai, amelyről valamennyien a szükségesnél
több adattal rendelkezünk, és amellyel kapcsolatban (ha megszabadultunk előíté-
leteinktől) mindannyiunknak meglehetősen világos intuíciói vannak, akkor ennek
az oknak összefüggésben kell állnia azzal, hogy a nyelvvel kapcsolatos, jelenlegi és
mindenkori, groteszk tévképzetek két specifikus és meglehetősen központi filozófi-
ai tendenciát tükröznek: egyfelől hogy a megismerést tisztán *individuális* ügyként
kezeljük, másfelől pedig hogy figyelmen kívül hagyjuk a *világot*, amennyiben az

több, mint az egyén „megfigyelései”. A nyelvi munkamegosztás figyelmen kívül hagyása a megismerés közösségi dimenziójának figyelmen kívül hagyása; annak figyelmen kívül hagyása pedig, amit a legtöbb szó *indexikusságának* nevezünk, nem más, mint a környezet hozzájárulásának figyelmen kívül hagyása. A hagyományos nyelvfilozófia – a legtöbb hagyományos filozófiához hasonlóan – megfedkezik a többi emberről és a világról; egy jobb nyelvfilozófiának és egy jobb nyelvtudománynak mindkettőt számításba kell vennie.

Kovács János és Polgárdi Ákos fordítása